

Báthory István kísérete 1572. évi szászföldi látogatása idején (Egy fölöttébb szükséges kora újkori archontológia margójára)

A látogatás körülményei

Báthory István fejedelem 1572 elején végiglátogatta a főbb szász városokat. Itineráriuma, amennyire a források alapján megállapítható, a következő volt: január 10–12. között Medgyesen,¹ január 15-én Segesváron² bocsátott ki okleveleket, január 26-án bevonult Brassóba,³ és február 7-én már Szebenben,⁴ a szászság fővárosában⁵ volt, ahol néhány nap elteltével a látogatást befejezte. Ezután visszatért Gyulafehérvárra, erre február 18-án kelt két levele is bizonyosságul szolgál.⁶ Minthogy kíséretének

1 | *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. I–II. 1556–1586. Közrebocsátja Veress Endre. Erdélyi Tudományos Intézet, Kvár 1944. (Monumenta Transsilvanica. – A továbbiakban Veress: *Báthory levelezése*) I. 144–146. sz. (167–169).

2 | Uo. 147–151. sz. (169–172).

3 | Román Nemzeti Levéltár (a továbbiakban RNLt) Brassó Megyei Levéltára (a továbbiakban BMLt), Brassó város lt., Városgazdai számadások, nr. 315–V/10. (1568–1574) (a továbbiakban Városgazdai számadások 315–V/10.) p. 403–405. Kiadása Veress: *Báthory levelezése* I. 173–175. A számadásokra Derzsi Júlia hívta fel a figyelmemet, aki a róluk készített fotóit is rendelkezésemre bocsátotta. Segítségét ezúton is köszönöm.

4 | RNLt Szeben Megyei Levéltára (a továbbiakban SzMLt), Szeben szék és város lt., Polgármesteri számadások, nr. 92. (1572) (a továbbiakban Polgármesteri számadások, nr. 92.) fol. 22. Regesztája *Erdélyi országgyűlési emlékek*. II. (1556. sept.–1576. jan.) Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1876. (Magyar Történelmi Emlékek III. Magyar Országgyűlési Emlékek. – A továbbiakban EOE II.) 419.

5 | Szeben fontosságát érzékelteti Forgách Ferenc kancellár egykorú jellemzése: „Cibinium civitatem amplissimam, et umbilicum totius regni”. *Ghymeszi Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar törtérideje 1540–1572. Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt*. Közli Majer Fidél, bev. Toldy Ferencz. Pest 1866. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XVI. – A továbbiakban *Forgách magyar törtérideje*) 462. A város korszakunkat illető történetéről lásd Mária Pakucs-Willcocks: *Sibiul veacului al XVI-lea. Rânduirea unui oraș Transilvănean*. Humanitas, Buc. 2018.

6 | Veress: *Báthory levelezése* I. 156–157. sz. (176–184).

Gálfi Emőke (1972) – történész, tudományos munkatárs, EME, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, emokegalfi72@gmail.com

A tanulmány az MTA HTMKNP *Források és adattárak Erdély középkori és kora újkori történetéhez* c. alprogram, továbbá az UEFSCDI PN-III_P4-PCE-2021-0376 *Buna guvernare (gute Polickey) în orașele din Transilvania și Țara Românească: discurs și acțiune politică, 1500–1800 c.* program támogatásával készült.

<https://doi.org/10.36373/em-2024-1-4>

tagjait csupán Brassó és Szeben esetében ismerjük,⁷ a címben történő általánosítás önkényesnek tűnhet, a résztvevők személye azonban a két esetben nagyfokú átfedést mutat, és minden valószínűség szerint ugyanazok a személyek csatlakoztak Báthoryhoz a többi helyszínen is.

A fejedelem kíséréte pillanatfelvételnél tekinthető a hatalmat kezében tartó, küsszámú csoport tagjairól, azonban számbavétele tünékeny volta ellenére sem érdektelen a látogatás időpontja vagy a kíséret összetétele szempontjából. 1572 elején ugyanis a ki nem hirdetett⁸ speyeri egyezmény kitételei miatt Báthory István kényes helyzetben volt, amelyet a székelyek előző évi felkelése és leverése,⁹ Huszt várának új birtokosai részére történő iktatása¹⁰ és az alakulóban levő, Habsburg-támogatást élvező Bekes-párt jelenléte még inkább bonyolította. Ilyen körülmények között az újonnan megválasztott fejedelemnek létkérdés volt a szászok támogatásának megnyerése katonai és pénzügyi szempontból egyaránt. A 16. század addigi eseményei ugyanis azt mutatták, hogy a szász székelyek lakói a Habsburg uralkodók mellé álltak, valahányszor erre alkalmuk adódott. Ilyen volt az 1527-ben kezdődő, több évig tartó polgárháborús időszak, amikor Szapolyai János király ellenében harcoltak, vagy az 1551–1556 közötti periódus, amikor egész Erdély Habsburg-fennhatóság alatt állt. Az előzmények ismeretében a Miksa-párti főurak számítottak is a szászok támogatására, mindjárt 1571. május 24-én, amikor a választott király temetése után szóba került az új fejedelem megválasztásának elhalasztása,¹¹ amely azonban nem következett be.

A bemutatott, 1571-ben végbement események fényében nem kérdéses, hogy Báthory István látogatásának fő célja 1572 elején a szász népesség megnyerése volt. Ezért nehéz elfogadni Veress Endre szász krónikákon alapuló kijelentését, amely szerint „Báthory István 1572. január 26-án vonult be Brassó városába 2000 főnyi kíséretével és ült ott három hétnél tovább”.¹² Egyrészt rövidebb időt töltött ott, kimutathatóan a január 26. és február 1. közötti,¹³ hatnapnyi időszakot, de ha február 6-ig számítjuk (ismeretes, hogy február 7-én már Szebenben tartózkodott), akkor 11 napot, azaz

7 | Mindkét látogatás forrása ismert. Brassó: Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403–405; Veress: *Báthory levelezése* I. 173–175. Szeben: Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v; EOE II. 419. Lásd még Derzsi Júlia: Nagyszében város háztartása a 16. század második felében. In: *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Kádás István, Skorka Renáta, Weisz Boglárka. MTA BTK TTI, Bp. 2018. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. – A továbbiakban Derzsi: *Nagyszében háztartása*) 405–476. 431–432.

8 | „... de bizonytalan lévén ez végezeseknek kimenetele, ország eleibe az megholt király ezt soha nem is bocsátotta, nem is merészlette bocsátani soha; mert megsejdtívén ezt az ország, főképen magyarországi urak és az országbeli nemesség, nagyon rajta jártak ő felségének, a király fiának, hogy ez országot hatalmas török császár oltalmától meg ne fossza és haragjának ki ne tegye.” Hagymási Kristóf levele Liszti János kancellárnak 1571. május 27-én. *Erdély és a Porta 1567–1578*. I. Közli Szalay László. Lauffer és Stolp, Pest 1862. (A továbbiakban Szalay: *Erdély és a Porta* I.) 12–13.

9 | EOE II. 410–411.

10 | II. János testamentuma értelmében a leleszi konvent 1571. október 13-án beiktatta a vár birtokába Csáki Mihályt, Bekes Gáspárt és Hagymási Kristófot. EOE II. 411.

11 | „Szász uraim még szólni sem mertek, kikben sok reménységünk vala, mert legtöbb hivséget tapasztaltunk benne az római császár ő felségéhez, mü kegyelmes urunkhoz, beszélvén már annakelőtte Miles urammal, az szebeni polgármester urammal és másokkal.” Hagymási Kristóf levele Liszti János kancellárnak 1571. május 27-én. Szalay: *Erdély és a Porta* I. 14.

12 | Veress: *Báthory levelezése* I. 154. sz. (173).

13 | 1572. február 1-én oklevelet adott itt ki. Uo. 155. sz. (175–176).

közel azonos időtartamot, mint ezt megelőzően Segesváron. Másrészt, ha így történt volna, az időszak hosszúsága és a kíséret nagy száma miatt ez inkább büntetésszámba ment volna, ami a leírt helyzetben nem lehetett célravezető, bár kétségtelen, hogy a kíséret ellátása nagy összegbe került.¹⁴ Harmadrészt, ha hihetünk Pierre Lescapier éppen ebből az időszakból származó állításának, akkor a szászok „mindent a fejedelem nevében határoznak, de *háromszáznál nagyobb létszámú kísérettel* nem bocsátják be falaik közé”.¹⁵

Az uralkodói látogatások a nagy költségek mellett ugyanakkor kedvező alkalmat is teremtettek a szóban forgó településeknek érdekeik érvényesítésére, amely ebben az esetben találkozott a fejedelem szándékaival, aki a Szász Universitas támogatását az irányukba tett kedvező gesztusokkal próbálta elérni. Ilyen volt Szászváros magyar lakóinak megregulázása, akiknek segesvári tartózkodása alatt 1572. január 15-én elrendelte, hogy településükön tartsák magukat ahhoz a régi szabályhoz, miszerint a városi tanácsba egyenlő számú magyar és szász polgárt kell választaniuk.¹⁶ Hasonlóképpen, mindjárt brassói tartózkodása legelején (január 27-én) elrendelte az illetékes hatóságoknak, hogy a magyar királyok által Brassó számára adományozott kiváltságokat tartsák tiszteletben,¹⁷ néhány napra rá (február 1-jén) pedig megparancsolta Háromszék királybírának, hogy a brassói kereskedőktől Berecken ne szedjenek vámot.¹⁸ A jótékony rendelkezések és adományok nem csupán a szász közösségnek, hanem azok vezetőinek is szóltak. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy kevéssel szászföldi látogatása után a fejedelem Simon Miles szebeni polgármestert 1572. március 11-én több éve tartó polgármesteri teendőinek végzése jutalmaként megnemesítette.¹⁹

A kíséret tagjai

A fejedelmi látogatást, miként már utaltunk rá, a brassói és a szebeni számadáskönyvek is megörökítették. A két számadáskönyv lapjain a tetemes összegre rúgó, tételesen feltüntetett kiadások mellett ugyanakkor feljegyezték a legfontosabb személyeknek átadott ajándékokat is, amelyek saját értékük mellett a megajándékozott főurak rangsorát is mutatják.²⁰ A tanulmány nem tekinti feladatának a számadáskönyvek tételeinek gazdasági elemzését,²¹ helyette az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a fejedelem környezetében megjelenő személyek kilétére, rangjára és az uralkodó mellett betöltött szerepére derítsünk fényt. A szóban forgó, főként a főúri réteghez tartozó kíséretről igen hullámzóak az ismereteink. Néhány tagjáról

14 | Derzsi: *Nagyszeben háztartása* 432.

15 | *Pierre Lescapier utazása Erdélybe 1574*. Közreadja Benda Kálmán, Tardy Lajos. Európa-Helikon, Bp. 1982. 90. Utóbbi kijelentés azonban nem zárja ki a nagyszámú katonai kíséret jelenlétét, amelyet a város falain kívül kellett elszállásolni.

16 | RNLt SzMLt, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjt., U. IV. nr. 1012. Közlése: Albert Amlacher: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich*. Hermannstadt 1879. 155–156.

17 | RNLt BMLt, Brassó város lt., Kiváltságlevelek gyűjt., nr. 522.

18 | Veress: *Báthory levelezése* I. 155. sz. (175–176).

19 | RNLt SzMLt, Csomókba rendezett iratok gyűjt. (Colecția de acte fasciculate), P sorozat, nr. 65.

20 | A főurak lajstromát lásd a tanulmány végén.

21 | Derzsi: *Nagyszeben háztartása* 431–432.

(pl. Forgách Ferencről) viszonylag bőséges szakirodalom áll rendelkezésre, ezért az ő esetükben ennek feltüntetése mellett csupán az idevágó legszükségesebb információk közlésére szorítkozunk. Mások vonatkozásában, ha a közölt információk megváltoztatják a róluk kialakított képet, bőségesebb ismertetésekkel fogunk élni, még akkor is, ha az a tanulmány egyenetlenségét fogja előidézni.

A vizsgálat elsősorban archontológiai kérdéseket vetett fel, és a nehézséget főképpen az ilyen jellegű, kora újkorra vonatkozó kézikönyvek szinte teljes hiánya okozta.²² A kutatás során azzal szembesültünk, hogy a szakirodalomban helyesnek tekintett megállapítások a különböző funkciókról és azok betöltőiről sokszor részben vagy teljes egészében tévesek. Ezért a leírt személyek által betöltött hivatalok esetében csakis azokat az évszámokat és időszakokat fogjuk figyelembe venni, amelyekre biztos adatokat találtunk. Az átnézett okleveles anyag mellett az elemzés során segítségünkre volt három viszonylag megbízható (II. János főúri környezetére vonatkozó), egykorú forrás: a II. Jánost a zimonyi táborba elkísérő főurak lajstroma 1566-ból,²³ Giovan Andrea Gromo ugyancsak 1566-ból származó leírása az udvar tagjairól²⁴ és János Zsigmond 1567-ben keletkezett végrendelete.²⁵

Mint ahogy a fejedelmi látogatás résztvevőinek elemzésére teszünk kísérletet, a fejedelem személyét talán szükségtelen megemlíteni. Itt mindössze azt jegyezzük meg, hogy a számadásokban feltüntetett, Báthory Istvánnak szánt ajándékok értéke, várható módon, sokszorosán meghaladta a kíséretében levő bármely főúrnak felajánlott tárgyak értékét. Ily módon Brassóban 226 forint 37 dénárt, Szebenben pedig 360 forintot érő ajándékokkal halmozták el, amelyeknek összértéke (586 forint 37 dénár) mintegy hatszorosa volt a Bánffy Pál tanácsúr által kapott, összesen 101 forintnyi vagy a Forgách Ferenc kancellárnak felajánlott, összesen 94 forint 45 dénárnyi ajándéktárgyak értékének.²⁶

A fejedelem kíséretében az első hely *Forgách Ferencet* illetve (Brassóban 54 forint 37 dénár, Szebenben 40 forint 8 dénárnyi értékű tárgy jutott neki), bár az általa kapott értékű tárgyak alapján e helyért vetekedett vele a már említett Bánffy Pál. Mint ahogy Forgách Ferenc életútjára és irodalmi munkásságára elegendő szakirodalom áll rendelkezésre,²⁷ itt csupán az adott pillanatban az erdélyi kancellári karrierje kezdetén

22 | Kivételként említhetjük Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Akadémiai, Bp. 1980; Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulása korszakában (1556–1588)*. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2012. (A továbbiakban Horn: *A hatalom pillérei*).

23 | Wolfgangi Bethlen: *Historia de rebus Transsylvanicis*. Tomus II. Cibinii 1782. (A továbbiakban Bethlen: *Historia*) 113–114.

24 | Giovan Andrea Gromo: *Compendium di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano et di tutte le cose notabili d'esso regno [Descrierea mai amplă a Transilvaniei]*. In: *Călători străini despre țările române*. II. Ed. Maria Holban. Editura Științifică, Buc. 1970. 363–369.

25 | Heckenast Gusztáv: János Zsigmond végrendelete (1567). *Keresztény Magvető* 111. évf. 2005/4. 319–326.

26 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

27 | A teljesség igénye nélkül Toldy Ferenc: Forgách Ferenc élete és munkái. In: *Forgách magyar históriája V–LVII*; Sörös Pongrácz: Forgách Ferencz élete. *Századok* XXX. évf. 1896/6–7. 519–541, 634–648; Bártfai Szabó László: *Ghymeszi Forgách Ferencz 1535–1577*. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1904. (Magyar Történelmi Életrajzok); Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. S. a. r. Ritoók Zsigmondné. Bp. 1975. 222–249; Almási Gábor: Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai. *Századok* 140. évf. 2006/6. 1405–1440; Fazekas István: *A magyar udvari kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. ELKH BTK TTI, Bp. 2021. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes) 361–363.

levő Forgách alakját szeretnénk felvillantani, aki 1572 elejéig még négy évet sem töltött Erdélyben.²⁸ A Habsburg-udvarhoz szokott, egyetemet járt, világlátott Forgách Ferencet Erdélybe jövele idején János Zsigmond adományokkal látta el, és a fejedelmi tanácsban is helyet kapott,²⁹ történeti munkájában ennek ellenére igen lekcicsinylően emlékezik meg mind a választott királyról, mind legközelebbi híveiről.³⁰ Ebben szerepet játszhatott az, hogy a katolikus, egykor a váradi püspöki széket magáénak tudó főúr képtelen volt megbarátkozni II. János ariánus környezetével és az erdélyi viszonyokkal.³¹ Talán emiatt is vállalkozott 1569-ben erdélyi tartózkodását megszakító olaszországi útjára, amelyről csupán 1570 elején tért haza, és röviddel ezután magyarországi (komjátí) birtokán is huzamosabb ideig tartózkodott még ugyanebben az évben.³²

A speyeri békekötés ellenzői közé tartozott, olyannyira, hogy Bekes Gáspár 1571 elején, amikor a békepontok végleges megerősítése miatt Bécsbe távozott, egyenesen megtiltotta az udvarba hívott fivérének, hogy Forgáchot, a Báthory fivéreket, Bánffy Pált és Gyulai Mihályt a fejedelem színé elé engedje.³³ (Látni fogjuk a későbbiekben, hogy az ellenpárt e tagjai 1572-ben mindannyian Báthory kíséretének kiemelkedő tagjai lesznek). A választott király halála röviddel ezután háttérbe szorítottságát is megszüntette, Báthory István fejedelemmé választása után ugyanis kancellárjává tette, és ezt a kiemelt pozíciót tükrözi a két számadási lajstrom élén elfoglalt helye is. Elszórt jelek arra mutatnak, hogy adott a maga kényelmére, és szinte saját udvartartással utazott. Kíséretének számát nem tudjuk, de brassói tartózkodása során említik két vagy három íródeákját, akik az állandó jellegű kancelláriai munka során voltak segítségére (Wesselényi Miklós ítélőmesternek ugyanakkor csupán egyetlen írnokát tartották érdemesnek feltüntetni a szász források³⁴), emellett felsorolják két komornyikját és szakácsait (ezek száma nem ismert).³⁵ Utóbbiak jelenléte arra utal, hogy a kancellár külön étkezett. A Forgách mellett szolgálatot teljesítő személyek költsége összesen 16 forint 75 dénárta rúgott,³⁶ így ideszámítva a neki szánt ajándékokat, Forgách és adatolható kísérete immár 111, 92 forintjába került a brassói és szebeni százságnak.

Mindkét számadásból és a szórványos forrásokból is kitetszik, hogy a kíséret igen előkelő tagja volt *Bánffy Pál* tanácsúr. Jóllehet viszonylag korán, már 1564-ben

28 | 1568 novemberében érkezett Erdélybe. Almási Gábor: *i. m.* 1428.

29 | Sörös Pongrácz és Bártfai Szabó László már 1569-ben tanácsosnak írja, Trócsányi csupán 1570-től. Sörös Pongrácz: *i. m.* 539; Bártfai Szabó László: *i. m.* 137; Trócsányi Zsolt: *i. m.* 27.

30 | *Forgách magyar históriája* 459–461.

31 | A három unitárius főurat (Csáki Mihály, Bekes Gáspár, Giorgio Blandrata) a következőképpen jellemzi: „[Rex] in tres homines, pares omni scelere, ut si terrarum orbis lustrandus fuisset, non alii pares iisdem artibus congregandi fuerint, inciderat. Tres sceleratissimi omnium mortalium imperium in illo exercebant”. Uo. 460.

32 | Sörös Pongrácz: *i. m.* 539; Bártfai Szabó László: *i. m.* 137–138.

33 | *Forgách magyar históriája* 448–449.

34 | Ha a pontosabban meg nem határozott Pál deák csakugyan a Wesselényi és nem a kancellár szolgálatában állt a többi íródeákhoz hasonlóan Brassóban. Városgazdai számadások 315–V/10. p. 404.

35 | Uo.

36 | Uo.

II. János tanácsosa volt,³⁷ nem ismert előttünk sem Izabella királyné alatt kifejtett tevékenysége, sem azelőtti pályája. Viszonylag kevés adatból kell tehát összeraknunk portréját. Ismeretes, hogy Szászrégen mezőváros egy része a Bánffy család tulajdonát képezte a 16. század második felében,³⁸ így nem meglepő, hogy Bánffy Pál 1545-ben Szászrégen egyik birtokosaként bukkan fel forrásainkban. Ekkor a mezővárosban működő szücscéhnek adott kiváltságlevél kiállítói között a család bonchidai ágához tartozó két másik Bánffy mellett felsorolják magyarói id. Bánffy László fiait: Bernátot, Lászlót, Gábort, Pált és Ferencet.³⁹ Szinte egy évtizeddel később, 1554-ben Bánffy Pál Melitth Annával egyezkedett bizonyos birtokokról,⁴⁰ amelyek között régeni, bánffyhunyadi, beresztelki jószágok mellett Bánffy Pálnak jutó magyarói földek is szerepeltek, emiatt lehetünk szinte bizonyosak afelől, hogy az 1572-ben is felbukkanó főúrral van dolgunk, akit forrásaink többször is ezzel az előnévvel illetnek.⁴¹ Nem lehetünk ugyanakkor biztosak abban, hogy az általunk is tárgyalt személy szerepel ama 1564. évi oklevélben, amelyben a Bánffy rokonság férfitagjai: Miklós, István, Pál és János a későbbiekben bemutatandó Bánffy Györgyöt bízzák meg, hogy jusson egyezsége a Temesvárnál hősi halált halt Losonczy István özvegyével az Erdélyben és Szilágyságban fekvő jószágokról szóló oklevelek átadása tárgyában.⁴²

Ugyanebből az évből, egészen pontosan 1564. február 21-ről származik az első adatunk hivatali pályájára, ekkor Bánffy Pál Torda vármegye ispánjaként és „kirali ewfelsege tanácsia”-ként szerepel egy előtte kötött jogügyletben, amely Suky Benedek és Bánffy Miklós felesége, Lepsényi Anna között jött létre.⁴³ Két évvel később, 1566-ban II. János „székely földi kapitánya”,⁴⁴ amely valószínűleg hat székely szék főkapitányságát jelenti,⁴⁵ és ezzel egyidejűleg Székelytámadt várának prefektusa volt. Nem ismeretes, hogy a következő évben a tanácsuramagyon kívül milyen tisztséget viselt, csupán annyit tudunk róla, hogy János Zsigmond 1567. évi végrendeletében hat másik tanácsúrhoz (Apari Gergely, Bornemisza Farkas, Cserényi István, Gyulai Mihály, Mikola Ferenc, Pókay Jakab) hasonló módon⁴⁶ egy 100 forintot érő aranylán-

37 | RNLt Kolozs Megyei Levéltára (a továbbiakban KMLt), Suky cs. lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 463. Horn Ildikó szerint már 1563-ban a tanács tagja. Horn: *A hatalom pillérei* 326.

38 | Szász Anikó: Szászrégen mezőváros 1540–1600 között (a továbbiakban Szász: *Szászrégen*). In: *Arte et ingenio. Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára*. Szerk. Gálfi Emőke, Kovács Zsolt, P. Kovács Klára. EME–BTK TTI, Kvár–Bp. 2021. (A továbbiakban *Arte et ingenio*) 693–706.

39 | Uo. 701.

40 | RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 63. Idézi Szász: *Szászrégen* 703.

41 | Pl. 1574. január 15., Mogioro-i Losonczi Bánffy Pál. RNLt SzMLt, Besztercei ev. káptalan lt., nr. 145.

42 | RNLt KMLt, Bánffy cs. lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 46.

43 | RNLt KMLt, Suky cs. lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 463.

44 | 1566. július 11. és augusztus 15. *Székely oklevéltár*. I–VIII. Szerk. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu. A Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága, Kvár–Bp. 1872–1934. (A továbbiakban SzOkl) II. 357. sz. (208–210).

45 | 1567-ben Telegdi Mihályt ugyanebben a funkcióban a hat székely szék főkapitányának nevezik. Uo. 357. sz. (210).

46 | A végrendelet ugyan nem mondja tanácsuraknak őket, de hivatalviselésük ebben a korszakban mindannyiuk esetében kimutatható. Trócsányi Zsolt: *i. m.* 26, 31; RNLt KMLt, Béli cs. lt., nr. 101; RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 109. Gyulai Mihály és Apari Gergely hivatalviseléséről a későbbiekben szólunk.

cot és 100 aranyat hagyott neki.⁴⁷ Két évvel később szintén tanácsúrként kapja II. Jánostól a marosszéki Udvarfalvát adományba.⁴⁸

Amint a fentiekben már láttuk, a speyeri egyezmény ellenzői közé tartozott, és mindjárt a választott király halála után Báthory Istvánhoz csatlakozott. Korábban betöltött (és talán akkori⁴⁹) székely főkapitányi tisztségével magyarázható, hogy 1571. július 25-én a csík-, gyergyó- és kászonszéki székely közösség Báthory István megbízottjaként előtte kötelezte magát arra, hogy a vashámorhoz évente három hetet, a fejedelmi jószág természeténél betakarítására pedig egy hetet fog szolgálni.⁵⁰ Két napra rá Udvarhelyszék közössége ugyancsak ebben a minőségében fogadta meg neki, hogy évente három hétig fog szolgálni az udvarhelyi vár építésénél, vet 400 köböl őszi s ugyanannyi tavaszi vetést, az irtványokat lekaszálja és betakarítja, szerez a várhoz 200 szekér szénát, és hord 1000 szekér fát.⁵¹ Az 1571 őszen kezdődő székely felkelés fényében nyilvánvaló, hogy a fenti feladatok teljesítését a fejedelem csakis igen megbízható hívére bízhatta, és nem is csalódott benne, Bánffy Pál végig kitartott Báthory mellett.

Csupán érdekes adalékként említjük családi állapotáról, hogy (talán) első felesége, Báthory Borbála⁵² Szalaházi Tamás egykori veszprémi püspök oldalági rokona volt,⁵³ akinek 1574 előtt bekövetkezett halála után a főúr Káthay György árváját vette feleségül (utóbbi nevét nem ismerjük). 1574. február 7-én tartandó esküvőjükre január 15-én hívta meg a besztercei bírót és tanácsot.⁵⁴ Gyermekeinek születési idejét nem ismerjük, de 1572-ben kiskorúak lehetek. Számukra ebben az évben Kendi Sándor török követőtől rendelt „gyermeknek való tarka papucsokat”, melyekre egy tallért szánt.⁵⁵ Halála váratlanul és gyanús körülmények között a Torda vármegyei Gyéresen következett be 1575. november 2-án. Erről Berzeviczy Márton számolt be Simon Miles szebeni polgármesternek két nappal később.⁵⁶ Halála évében főudvarmesterként is említik, melyet 1573-tól kezdve töltött be.⁵⁷

47 | Heckenast Gusztáv: *i. m.* 323.

48 | SzOkl II. 374. sz. (245).

49 | A két oklevélben csak mint a fejedelem „few embeör”-e szerepel.

50 | SzOkl III. 650. sz. (339–340).

51 | Uo. 651. sz. (340–341).

52 | 1555-ben már a felesége volt. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. II. 1485–1556. Kivonatokban közlésezi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Akadémiai, Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II: Forráskiadványok 17. – A továbbiakban KmJkv II.) 5367. sz.

53 | SzOkl II. 367. sz. (228).

54 | *Urkunden-Regesten aus dem archiv der stadt Bistritz in Siebenbürgen*. III. (1571–1585). Hrsg. Ernst Wagner. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 1995. (A továbbiakban *Urkunden-Regesten* III.) 3940. sz.; RNLt SzMLt, Besztercei ev. káptalan lt., nr. 145.

55 | Szalay: *Erdély és a Porta* I. 49.

56 | „De morte domini Pauli Banffy puto iam vobis constare, is in Gyres secunda die Nouembris mane inter septimam et octavam horam vitam cum morte commutavit, sensit mirificos ventris dolores ob constipationem alvi, quae cum medicamentis soluta fuisset, praeter medici et omnium nostrorum spem subita morte oppressus est. Nos de vero eius morbo adhuc latet, nam colica passio levis, aut dolor ventris subitam mortem non solet creare. Suspicio est sibi venenum propinatum, nihil tamen affirmare ausim.” SzOkl V. 961. sz. (100).

57 | RNLt KMLt, Bánffy cs. lt., I. sorozat, II. regisztrum, fasc. MM. nr. 16; EOE II. 565; Trócsányi Zsolt: *i. m.* 24; Dáné Veronka: „Mennyi jobbágya és mennyi portiója”. *Torda vármegyei birtokos társadalma a 17. század első felében*. EME, Kvár 2016. (Erdélyi Tudományos Füzetek 286.) 41.

A fejedelmi kíséret soron következő tagja rangban vetekedett a két előbb bemutatott főúrral, s ezt az éles szemű szász vezető is érzékelték, ezért nem véletlen, hogy a Szebenben neki átadott, 41,70 forintot érő ezüst gyertyatartó értéke meghaladta a kancellárnak ugyanott adott ajándék értékét (40,08 forint).⁵⁸ Bánffy György az előbb bemutatott Bánffy Pál rokona volt, de nem a testvére. Az udvarban betöltött funkciói és egész pályája azt mutatja, hogy harcokban edzett, jól képzett katona volt. Nem ismeretes, hol kezdhetette katonai ténykedését, de 1561–1564 között Kerecsényi László főkapitány alatt Gyula váránál szolgált kapitányként 16 lóval.⁵⁹

1564-ben, amint a fentiek során is láttuk, rokonai őt bízták meg, hogy a család Losonczi-ágának okleveleit visszaszerezze. 1566-ban azon negyven főúr egyike volt, akik II. Jánost elkísérték Szulejmán zimonyi táborába, és a szultáni sátorban is a meghívott főurak között volt,⁶⁰ de a választott király végrendeletében nem emlékezett meg róla. 1570. december 14-én János Zsigmond hűségében és ügyintézéshez szükséges jártasságában bízva, az előző főispán halála miatt Kraszna vármegye megüresedett ispáni tisztségére nevezte ki.⁶¹

Báthory Istvánnak igen megbízható híve volt,⁶² akit a fejedelem röviddel uralomra kerülése után az udvari lovasság főkapitányának nevezett ki,⁶³ és még ugyanabban az évben a fejedelmi tanácsban is helyet kapott.⁶⁴ 1573 októberében nagy szolgálatot tett a fejedelemnek, ugyanis Báthory István a lovasság élén Bánffy Györgyöt, a gyalogság élén pedig Sasa Jánost és Vadas Mihályt indította a Fogaras várába visszavonuló Bekes Gáspár ellen, akik a várat elfoglalták számára. Később emiatt Bekes Gáspár meg is vádolta Bánffyt azzal, hogy drágaköveit, gemmáit és 5000 aranyát vitte el tőle, és magánál tartja.⁶⁵

Báthory István lengyel királlyá választása után ő volt a fejedelem megbízottja, aki a lengyel követséget Huszt várától Erdélybe vezette.⁶⁶ Urát Lengyelországba is elkísérte, ahol Báthory mindjárt uralkodása legelején nagy hasznát vette a hadviselésben jártas Bánffy György képességeinek, 1576 májusában ugyanis a neki meghódolni vonakodó Laski Albert vára ellen küldte őt 1500 hajdúval, és Gorka Szaniszlót 1000 lovassal, amelyet ők sikeresen bevettek.⁶⁷ Talán e fegyvertényt honorálta az uralko-

58 | Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

59 | *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Szerk. Veress Endre. Gyula város kiadása, Bp. 1938. (A továbbiakban Veress: *Gyula város*) 456. sz. (341), 491. sz. (358), 533. sz. (379).

60 | Bethlen: *Historia* 104, 113.

61 | *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei*. I. 1569–1602. VII. 1. János Zsigmond királyi könyve 1569–1570; VII. 2. Báthory Kristóf királyi könyve 1580–1581; VII. 3. Báthory Zsigmond királyi könyve 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. EME, Kvár 2003–2005. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3. – A továbbiakban ErdKirKv) VII. 1. 373. sz.

62 | Az 1572. november 17-én számára kiadott adománylevél a következőképpen jellemzi szolgálatait és erényeit: „... nos inducti meritis, virtute, incomparabilique amore et studio, fidelitate etiam et fidelibus gratuitisque obsequiis egregii Georgii Bamfylssonchy de Nagifalw...”. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Bánffy cs. lt. (P 14), I. sorozat, 1. tétel (évrendezett iratok), 1572. nr. 6.

63 | 1571. augusztus 3-án mint az udvari familiárisok főkapitánya kapott adományt Báthory Istvántól. MNL OL, Bethlen cs. lt., Rokon és idegen cs. (P 1960), 4. tétel, nr. 2.

64 | SzOkl III. 655. sz. (348).

65 | Szalay: *Erdély és a Porta* I. 80–81, 168–169.

66 | 1576. január 31. Veress: *Báthory levelezése* II. 452. sz. (14).

67 | Uo. 482. sz. (46).

dó, amikor egy hónappal később, 1576. június 15-én hűséges hívét kinevezte rakovicei főgondnoknak (*magnus procurator*), és neki adományozta a hozzá tartozó királyi javakat. Ebben az időpontban az erdélyi udvari familiárisok prefektusaként az erdélyi hadak parancsnoka volt.⁶⁸ A király 1577 elején az adományt átruházta Bánffy György idősebb fiára, Jánosra is, előbbi pedig ekkor is korábbi tisztségeit töltötte be az udvarban.⁶⁹ A főúr halála előtt, amely 1581. február 27. előtt következett be, Kolozs vármegye főispánságát is betöltötte, ugyanis ekkor Báthory Kristóf fejedelem a halálával megüresedett ispáni tisztségre Bánffy Kristófot nevezte ki.⁷⁰

A kíséret tagjaként vett részt a szászöldi utazáson *Apafi Gergely*, akit a százszok ennek megfelelően tüntettek ki Brassóban egy 13 forint 25 dénárért, majd Szébenben egy ennél jóval értékesebb, 38 forint 46 dénár értékű serleggel.⁷¹ Az újabb szakirodalom két ugyanilyen nevű személyt különít el,⁷² és a hosszú hivatali pálya, a betöltött funkciók sokasága valóban utalhatna arra, hogy két nemesúr viselte azokat külön-külön. Azonban az általunk megvizsgált források azt bizonyítják, hogy ebben az esetben egyetlen, igen hosszú életű főúrral van dolgunk. Az 1552–1564 között emelt ebesfalvi kastély építtetője, Fráter György halála (1551. december 17.) előtt annak udvarmestere,⁷³ akit Giovan Andrea Gromo 1566 folyamán mintegy 80 év körülinek írt le,⁷⁴ és aki ugyanebben az évben jelen volt a zimonyi táborban, mint a királyi udvar marsallja (főudvarmester),⁷⁵ azonos az 1584-ben elhalálozott főúrral. Apafi Gergely 1567 őszén tehát bizonyosan nem halt meg,⁷⁶ mert János Zsigmond ekkor kelt végrendeletében szerepel,⁷⁷ és ezután is gyakran előfordul a forrásokban.

Első adatunk róla 1534-ből származik, amikor az erdélyi káptalan előtt Csányi Bálint néhai apanagyfalvi Apafi Miklós özvegye, Katalin, és fia, Gergely nevében eltiltotta az utóbbi fivérét, Apafi Farkast bizonyos Doboka, Szolnok, Küküllő és Fehér vármegyei birtokok elidegenítésétől.⁷⁸ Nincs tudomásunk arról, hogy 1540-ben Majláth István kamarása lett volna,⁷⁹ de annyi bizonyos, hogy 1540-ben Majláth István és Balassa Imre vajdák megbízásából járt el a szebeni tanácsnál,⁸⁰ és Gromo arról tájékoztat, hogy már a választott király apjának is szolgált.⁸¹ Egy, az ebesfalvi kastélyban

68 | *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléseszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. EME, Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. – A továbbiakban ErdKápjkv VIII. 1.) 235. sz.

69 | Uo. 238. sz.

70 | ErdKirKv VII. 2. 57. sz.

71 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

72 | Horn: *A hatalom pillérei* 322.

73 | Szádeczky Lajos: Erzsébetvárosi történelmi emlékek. *Erdélyi Múzeum* XVI. évf. 1899/6. 399–402. (A továbbiakban Szádeczky: *Erzsébetvárosi emlékek*) 400.

74 | Giovan Andrea Gromo: *i. m.* 363.

75 | „... curiae regalis marschallo...”, Bethlen: *Historia* 113. Ugyanebből az évből: 1566. aug. 15., „... ő Felsége Hoffmestere...”, SzOkl II. 358. sz. (210–211).

76 | Horn: *A hatalom pillérei* 322.

77 | Heckenast Gusztáv: *i. m.* 323. A választott király végrendeletében, miként már fentebb említettük, egy 100 forintot érő aranyláncot és 100 aranyat hagyott rá.

78 | MNL OL, Bethlen cs. lt., Birtokjogi iratok (P 55), 5. tétel, 2. altétel (Almakerék); KmJkv II. 4507. sz.

79 | Bethlen Farkas: *Erdély története*. II. Ford. Bodor András, jegyz. Kruppa Tamás. Enciklopédia Kiadó–EME, Kvár–Bp. 2002. 283. (871. jegyzet).

80 | RNLt SzMLt, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjt., U. V. nr. 366.

81 | Giovan Andrea Gromo: *i. m.* 363.

található faragott kő felirata szerint a Fráter György idejében betöltött udvarmester-sége után, 1552-ben Doboka vármegye főispánja, egy másik felirat értelmében pedig 1564-ben II. János tanácsura volt.⁸² Utóbbi tisztséget már egy évvel előtte is viselte, ebben a minőségében hívta meg II. János őt Szebenbe, amikor a néhai Cserepovics/Cserepovith Miklós leányát, Zsófiát készült férjhez adni Petru havaselvi vajdához.⁸³

1564-ben II. János hűséges szolgálatai jutalmául megengedte neki, hogy a Moldvából Erdélybe átjött szabad cigányok közül, akik még nem vetették alá magukat másoknak, a maga szükségére szerezzen 25 sátoralja cigányt, és azokat minden adó alól mentesítette.⁸⁴ Jóllehet ez az információ látszólag lényegtelen a főúr karrierje szempontjából, mégis nagyon fontos, mert bizonyítja, hogy ugyanazzal a személy-llyel van dolgunk, aki később, 1572 elején elkísérte Báthory Istvánt szászföldi útjára. Ugyan 1572. március 19-én Báthory István tekintetbe vette II. János említett adományát Apaffy Gergely számára, aki abban az időben a királyi jövedelmek kezelője volt (*administrator proventuum regionum*)⁸⁵, és megerősítette azt, továbbá elrendelte a cigányvajdáknak: Lázár Lázárnak és Borbély Györgynek rendelkezése betartását.⁸⁶ Bár az oklevél udvarmester helyett a királyi jövedelmek kezelőjéről beszél, mégis ugyanarról a főúrról van szó, hiszen Gromo Apafi Gergely udvarmesteri teendőinek jellemzésekor elmondja, hogy az uralkodó minden bevétele az ő kezébe folyt be, és ő rendelkezett a kiadásokról is királyi engedély alapján.⁸⁷

A fentiek során bemutatott adatsorból kiviláglik, hogy a főúr János Zsigmond halála után Báthory István pártjára állt egész családjával egyetemben,⁸⁸ így 1575. július 11-én a fejedelem őt bízta meg a Bekes-párt leverése után a pártosok jószágainak lefoglalásával a kincstár részére.⁸⁹ Udvarmesteri tiszttét vélhetőleg II. János haláláig töltötte be, ugyanis Báthory István uralkodásának elejétől Margay Menyhártot, illetőleg Bánffy Pált találjuk ebben a tisztségben.⁹⁰ Élete utolsó éveiben Küküllő vármegye ispánja volt,⁹¹ de talán nem megszakítások nélkül. A tisztséget 1583 elején is viselte,⁹² azonban időközben, talán időskora miatt, lemondhatott róla idősebbik fia, Lénárd javára, akinek ez évi szeptember 20. előtt bekövetkezett halála után ruházta ismét az ispáni tiszttet apjára a fejedelem.⁹³ Vélhetőleg 1584. május elején bekövetke-

82 | Szádeczky: *Erzsébetvárosi emlékek* 400.

83 | Az 1563. augusztus 16-i levél címzése: „Magnifico Gregorio Apaffy magistro curiae nostrae”. *Török-magyarokori állam-okmánytár*. I. Szerk. Szilády Áron, Szilágyi Sándor. Pest 1868. (Török-magyarokori Történelmi Emlékek. Okmánytár III.) 14–15.

84 | MNL OL, Erdélyi Kincstári Levéltár (a továbbiakban EKLt), Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), I. szekrény, fasc. 4. nr. 87.

85 | 1568. január 10-én kelt levelében II. János mint „alias administratorem proventuum nostrorum Transsylvanensium” említi Apafi Gergelyt. RNLt KMLt, Oklevelek törzsgyűjt., I. sorozat, nr. 51.

86 | MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), I. szekrény, fasc. 5. nr. 99.

87 | Giovan Andrea Gromo: *i. m.* 363.

88 | MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), I. szekrény, fasc. 5. nr. 101.

89 | Veress: *Báthory levelezése* I. 374. sz. (330–331).

90 | Trócsányi Zsolt: *i. m.* 22; EOE II. 565.

91 | 1576, 1578, 1580 és 1583-ból vannak adataink rá. MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), I. szekrény, fasc. 5. nr. 102, 104, 109; MNL OL, Bethlen cs. lt., Birtokjogi iratok (P 55), 2. tétel (évrendezett iratok), 1580. március 16.

92 | 1583. február 3. MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), I. szekrény, fasc. 5. nr. 109.

93 | ErdKirKv VII. 3. 344. sz.

zett haláláig viselte azt,⁹⁴ a következő évben már másik fia volt Küküllő vármegye ispánja.⁹⁵ Családjára és az udvari kapcsolatrendszerre vonatkozó érdekes adalék, hogy fiait ugyanazon a napon háziasította ki, idősebb fiát, Lénárdot Bánffy György leányával, a fiatalabbikat pedig Orbai Margittal.⁹⁶

Nem kísérete el a fejedelmet Brassóba, csupán Szebenben volt jelen a főurak között *Nisovszki Szaniszló* vagy *Stanislaw Nieżowski*, ahol egy 37 forint 61 dénár értékű serleggel ajándékozta meg őt a szebeni városi tanács.⁹⁷ Izabella királyné és II. János befolyásos udvari emberéről és egyben diplomatájáról már elegendő szakirodalom áll rendelkezésre,⁹⁸ itt csupán azokra az újabb adatokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek a róla kialakult képet árnyalják, és egyben helyesbítik. Gromo kijelentését, miszerint Nisovszki „őfelsége pohárnoka és titkos tanácsos; a kancellár távollétében a pecsétet felügyeli”,⁹⁹ megerősíti Bethlen Farkas jellemzése is, aki szerint 1566-ban a választott király kíséretében előkelő hely illette: „Stanislaw Nizovio antehac Isabellae Reginae tunc vero secretiorum Regis consiliorum direttore”.¹⁰⁰ Pohárnokságáról csupán annyit jegyzünk meg, hogy a funkciót¹⁰¹ vagy felváltva, vagy párhuzamosan¹⁰² viselte a *praecisori* tisztséggel,¹⁰³ amely előmetéltöt jelent.¹⁰⁴

Családjáról viszonylag régóta tudunk,¹⁰⁵ itt csupán első (?) feleségéről, Gyulai Borbáláról ejtenénk szót, aki 1564-ben már két férje, Macskási György és Osecky Márk után volt özvegy.¹⁰⁶ Talán nem elrugaszkodott feltételezni, hogy Borbála a portai követjárásairól híres diplomata, Gyulai Mihály¹⁰⁷ rokona volt.

94 | *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányral (1581–1585)*. Szerk. Veress Endre. MTA, Bp. 1948. (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria XLII. – A továbbiakban Veress: *Báthory István levélváltása*) 65. sz. (159).

95 | MNL OL, Bethlen cs. lt., Birtokjogi iratok (P 55), 5. tétel, 2. altétel (Almakerék), nr. 406.

96 | 1579. október 21. *Urkunden-Regesten* III. 4672. sz.

97 | Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

98 | Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Balassi–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, Bp. 2009. (A továbbiakban Horn: *Hit és hatalom*) 192–196.

99 | Giovan Andrea Gromo: i. m. 365. Idézi Horn: *Hit és hatalom* 192.

100 | Bethlen: *Historia* 113.

101 | 1560, 1563 és 1568-ban volt adatolhatóan pohárnok (*pocillator*). ErdKápjkv VIII. 1. 199. sz.; ErdKirKv VII. 1. 36, 59–60. sz.

102 | Nem találtunk adatot arra nézve, hogy a két funkciót ugyanazon években viselte volna, ez azonban nem zárja ki a halmozásukat.

103 | 1565. szeptember 25., ErdKápjkv VIII. 1. 202–203, 205. sz.; 1569. január 20., MNL OL Bánffy cs. lt. (P 14), I. sorozat, 1. tétel (évre rendezett iratok), 1569. nr. 2. Az oklevél eredetije: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570/18843/2> (utolsó megtekintés: 2024. 01. 15.). Az adatra Fejér Tamás hívta fel a figyelmem, amelyet neki ezúton is köszönök.

104 | A funkcióra és az előmetéltöt feladataira lásd Kiss Erika: *Bethlen Gábor lakodalmi asztalánál*. In: *Arte et ingenio* 339–355. 350.

105 | Jakó Klára: *A Szalánczyak*. In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy, Pozsony Ferenc. EME, Kvár 1999. 199–210. 206; uő: *Queen Isabella's "Most Trusted Man" János Szalánczy*. In: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. Ed. Ágnes Máté, Teréz Oborni. Research Centre for the Humanities, Bp. 2020. (Mohács 1526–2026. Reconstruction and Remembrance) 305–326. 320; Kovács András: *Date privind viața Zamfirei, fiica lui Moise-vodă*. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*. XXVII. évf. 1985–1986. 349–374.

106 | RNLt KMLt, Barcsay cs. lt., nr. B. 9.

107 | Róla lásd a következő oldalakat.

A szakirodalomban terjed az a felfogás, hogy Nisovszkinak nem voltak kiterjedt erdélyi birtokai,¹⁰⁸ amely valószínűleg Báthory István 1567-ből származó jellemzésére vezethető vissza. Eszerint: „Qui autem ad regendum hoc modo Transsilvaniam essent idonei, se [ti. Báthory István] in Transsilvania nullos cognoscere. [...] Stanislaum Niezowsky esse Polonum, nihilque possidere in Regno nisi, quod beneficio principis obtinuit”.¹⁰⁹ Ez azonban nem azt jelenti, hogy éppen királyi kegyből kifolyólag ne rendelkezett volna jelentős birtokokkal. Az ismerteken kívül¹¹⁰ meg kell említenünk elsősorban Zaránd vármegyei birtokait, amelyeket 1565-ben kapott II. Jánostól.¹¹¹ Az értékes bányavárosról, Körösbányáról van szó, és annak tartozékairól, utóbbiak száma nem kevesebb mint 96 egészbirtokot jelentett, amelyek Zaránd vármegye töröktől védettebb, keleti területén feküdtek. Ezek ugyanakkor Nisovszki eddig ismeretlen hivatala, a Zaránd vármegyei ispánság viselése szempontjából is fontosak, mondhatni stratégiai jelentőségűek voltak. Hivatalviselésére ugyan csupán 1571-től kezdve vannak adataink,¹¹² de tekintettel a Zaránd vármegyére vonatkozó források csekély voltára, és e nagy kiterjedésű uradalom fontosságára, talán nem kockázatos kijelenteni, hogy a főispánságot már II. János idejében is viselte, nem Báthory Istvántól kapta rá a megbízatást. A körösbányai uradalom mellett 1569-ben megkapta a Fehér vármegyei Bece és Karácsonyfalva birtokokat, amelyek azelőtt a hűtlen Balassa Menyhárt tulajdonában voltak.¹¹³ Immár II. János halála után Báthory Istvántól kapta meg a Küküllő vármegyei zsitvei részirtokot, amelyet Báthory Kristóf az ő halála után Gálfi Jánosnak adományozott.¹¹⁴

Ezzel el is érkeztünk Nisovszki pályájának utolsó, Báthory István uralkodásához köthető szakaszához. Jóllehet úgy tűnik, a lengyel főúr II. János halálával elvesztette fő támaszát, és háttérbe szorult, ezt a rendelkezésünkre álló információk nem erősítik meg. Láttuk, hogy az új uralkodótól is kapott adományokat, és árulkodó, hogy 1572 elején is a fejedelmi kísérethez tartozott. Egy ebből az évből származó adat pedig azt bizonyítja, hogy valószínűleg 1573 első felében bekövetkezett haláláig¹¹⁵ viselte Zaránd vármegye ispáni tisztségét, és a fejedelmi tanácsnak továbbra is tagja maradt.¹¹⁶

Az utazás mindkét helyszínén megjelent *Gyulai Mihály* tanácsúr, János Zsigmond és Báthory István török ügyekben jártas diplomatája, aki Szebenben nélkülözhetetlen volt a fejedelem és Ahmet/Amhád császár között létrejövő találkozó megbeszélésein.¹¹⁷ Rangjához méltó módon a főúri lajstrom elején kapott helyet, s ajándékai értéke

108 | Horn: *Hit és hatalom* 195.

109 | Veress: *Báthory levelezése* I. 69. sz. (106–107).

110 | Horn: *Hit és hatalom* 195–196.

111 | ErdKÁPJKv VIII. 1. 202–205. sz.

112 | MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (a továbbiakban GyfKáptLt), Cista comitatum (F 4), Cista 4., fasc. 5. nr. 61.

113 | MNL OL, Bánffy cs. lt. (P 14), I. sorozat, 1. tétel (évrendezett iratok), nr. 2.

114 | RNLt SzMLt, Evangélikus parókiák okleveleinek gyűjt., I. sorozat, Zsidve, nr. 2.

115 | Horn: *Hit és hatalom* 196.

116 | 1572. október 25., MNL OL Bánffy cs. lt. (P 14), I. sorozat, 1. tétel (évrendezett iratok), nr. 7.

117 | EOE II. 419.

is ezt tükrözte: Brassóban 30, Szebenben 27 forintot érő serleget ajándékoztak neki.¹¹⁸ Ebben az időpontban már idős lehetett, 1570-ben végrendeletét is elkészíttette.¹¹⁹

Ismereteink szerint a fejedelmi kíséret talán egyetlen egyetemet járt tagja volt, 1539-ben fordul elő a bécsi egyetem diájaként.¹²⁰ Hivatali pályájának első állomása vélhetőleg a fejedelmi táblai ülnökség volt, 1557-ben említik e tisztségét egyetlen alkalommal, és ügyvédként is feltűnik ugyanakkor.¹²¹ Ezután fordult a diplomácia felé, 1559-től már erdélyi portai követként fordul elő forrásainkban, és diplomáciai tevékenysége élete végéig kimutatható.¹²² Bethlen Farkas említi, hogy 1566-ban elkísérte II. Jánost a szultán zimonyi táborába, utalván arra is, hogy Gyulai a török császárnál tett követjárásai miatt volt híres.¹²³ 1567-ben János Zsigmond több tanácsosa mellett neki is hagyott egy 100 forint értékű aranyláncot és 100 aranyat.¹²⁴ A fejedelmi tanácsnak Trócsányi szerint 1560-tól volt tagja,¹²⁵ 1570-ben kelt végrendeletében is tanácsúrként jelenik meg,¹²⁶ ezzel egy időben Doboka vármegye ispánja is volt.¹²⁷

A török portán végzett diplomáciai tevékenységével magyarázható, hogy a speyeri egyezmény megkötésének nem volt híve, és emiatt Bekessel szemben helyezkedett el.¹²⁸ A választott király halála után így természetesen Báthory Istvánhoz csatlakozott, akinek ugyancsak megbízható diplomatája volt, és úgy tűnik, jól értette a portán folyó traktát minden csínját-bínját. Igen életszerű Amhád csasz 1573-ból származó, Báthory Istvánnak írt levele, amelyben megemlíti, hogy fontosnak tartja a pasáknak szánt ajándékok küldését, amelyet Tompa István és Gyulai Mihály a fejedelem nevében megígértek, de amelyeket addig még az erdélyiek nem küldtek el, „pedig – teszi hozzá – ily adományok nélkül itt a dolgok nem mennek elé”.¹²⁹ 1577. április 7. előtt halálozott el, Báthory István ebben az időpontban arra kérte Báthory Kristófot, hogy intézkedjen a főúr árváiról, és vegye oltalmába őket, „miert hogy zegin Giwlay Mihaly io emberwnk wolt, es giermekit is reankhatta”.¹³⁰

Tekintélye, rangja és hírneve alapján a fejedelmi kíséretben volt a helye a kortársai által magyar Achillesnek nevezett *Gyulaffy Lászlónak*. Ajándéktárgyai egy nagy, 20 forintot érő szőnyeg Brassóban és egy 31 forint 41 dénárt érő serleg volt Szebenben.¹³¹

118 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

119 | ErdKirKv VII. 1. 238. sz. Ez azonban nem jelenti, hogy ekkor meghalt volna.

120 | Szabó Miklós–Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged 1992. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.) 1880. sz.; Bogdándi Zsolt: A fejedelmi tábla 16. századi, egyetemet járt ülnökeiről (a továbbiakban Bogdándi: *Egyetemet járt ülnökök*). In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária. EME, Kvár 2020. (A továbbiakban *Peregrináció*) 59–69. 65.

121 | Bogdándi: *Egyetemet járt ülnökök* 65.

122 | Biró Vencel: *Erdély követei a Portán*. Minerva, Kvár 1921. 113–114.

123 | „... legationibus ad Turcarum Imperatorem claro...”, Bethlen: *Historia* 113.

124 | Heckenast Gusztáv: *i. m.* 322.

125 | Trócsányi Zsolt: *i. m.* 27.

126 | ErdKirKv VII. 1. 238. sz.

127 | RNLT KMLT, Kemény József gyűjt., II. sorozat, nr. 166.

128 | *Forgách magyar históriája* 448–449.

129 | Veress: *Báthory levelezése* I. 270. sz. (265).

130 | Uo. II. 510. sz. (72).

131 | Brassóban Gywlaynak írják. Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

A nagy hírű vitéz katonai pályája alaposan feldolgozottnak tekinthető,¹³² sógora, Forgách Ferenc kapcsán is foglalkozott vele a szakirodalom.¹³³ Ezért e helyütt – Forgách Ferenchez hasonlóan – inkább csak erdélyi tartózkodásának eddig ismeretlen részleteire fogunk kitérni. Ismeretes, hogy a majdani kancellárral közel egy időben és tőle nem függetlenül állt János Zsigmond pártjára 1568 végén. 1568. szeptember 18-án kérte, hogy engedjék külföldi szolgálatra, és Erdélybe jövetelét 1568. november 3. – 1569. január 4. közé teszik.¹³⁴ Nem tartjuk kizártnak, hogy érkezését összehangolta sógora bejövetelével, bár különböző irányból érkeztek az országba.¹³⁵ Egy bizonyos, 1568. október 31-ről fennmaradt János Zsigmondnak egy levele, amelyben Gyulaffyt Erdélybe hívta, és amelyből az derül ki, hogy már korábban is esett szó idejöveteléről: „Ertyewk, hogy az ide hozzánk valo jewestewl meg tartoztal. De my aszt itellyewk, hogy az dolognak elkezdeseert az kegyelmed ytt nalunk lethe szowcsegesb legyen, honnem mynt tewlewnk tavol lethe. Kegyelmed azert jewy el ide hozzánk, hazadat ott jo modon rendelwen. Az my kegyelmesegewncben kedig meg nem fogyatkozol”.¹³⁶

Forgách Ferenchez hasonlóan a választott király helyet biztosított neki az uralkodói tanácsban, és adományokkal látta el, amelyből a legfontosabb a Közép-Szolnok vármegyében fekvő (szilágy)csehi uradalom volt. Ez a csehi várkastély és mezőváros kivételével 24 egész- és kilenc részbirtokot jelentett,¹³⁷ amelyen 1574-ben Báthory István adószedői 124 porta után szedték be az adót, a fejedelem uralkodásától számítva 1574. február 17-ig összesen 619 forint 50 dénárt.¹³⁸ János Zsigmond halála után Gyulaffy kitartott Báthory István mellett, a Bekes elleni döntő kerelőszentpáli csatában oroszlánrésze volt az ellenfél legyőzésében,¹³⁹ így birtokait, tanácsúri és erdélyi főkapitányi funkcióját 1579-ben bekövetkező haláláig megtartotta.¹⁴⁰

Csupán Szebenben csatlakozott a fejedelem kíséretéhez *Wesselényi Miklós* ítélőmester, akit egy 35 forint értékű serleggel ajándékoztak meg ebből az alkalomból a szászok.¹⁴¹ A Wesselényi család erdélyi vagyonának és tekintélyének megalapozójaként ismert ítélőmester pályáját viszonylag új keletű tanulmányban tárták fel,¹⁴² ezért itt ezen eredményeket felhasználva csupán a legfontosabb adatokat említjük meg róla. A Nógrád vármegyéből származó család Miklós nevű tagja a jelek szerint 1551-ben települt át Erdélybe, ahol Bódi Gáspár erdélyi királyi személynöki ítélőmester

132 | Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Második, bővített kiadás. Genius, Bp. 1928. 261–292; Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő és vicekapitányainak adattára (XVI–XVII. század). In: *Veszprém a török korban*. Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém 1998. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9. – A továbbiakban Pálffy: *A veszprémi végvár*) 91–174. 142–144.

133 | Almási Gábor: *i. m.* 1428–1431.

134 | Pálffy: *A veszprémi végvár* 144.

135 | Láttuk, hogy Forgách 1568 novemberében érkezett Erdélybe (vö. 28. jegyzet). Almási Gábor: *i. m.* 1428.

136 | RNLt KMLt, Gyulai–Kuun lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 213.

137 | 1569. március 19., ErdKírkv VII. 1. 85. sz.

138 | RNLt KMLt, Gyulai–Kuun lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 241.

139 | Takáts Sándor: *i. m.* 289.

140 | Trócsányi Zsolt: *i. m.* 27; Pálffy: *A veszprémi végvár* 144.

141 | Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

142 | Bogdándi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Egy ítélőmester életútja a 16. század végi Erdélyben. In: *Cer-tamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. I. Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila. EME, Kvár 2013. (A továbbiakban Bogdándi: *Wesselényi*) 236–250.

környezetében szerezte meg jogi ismereteit. Ezzel párhuzamosan – Gyulai Mihályhoz hasonlóan – pályája elején sikeres ügyvédként tevékenykedett, neve 1559-ben az erdélyi ügyvédek jegyzékében is szerepelt.¹⁴³ 1563-tól kezdve *fiscalis director*, 1567-től ítélőmester volt, és hivatalát János Zsigmond halála után is megőrizte 1584-ben bekövetkező haláláig.¹⁴⁴

Szebenben volt a kíséret tagja Hunyad vármegye örökös ispánja, *Török Bálint* is, aki itt egy 32 forint 50 dénárért készített kupát kapott ajándékba.¹⁴⁵ A fiatal Hunyad vármegyei ispán jelenléte a fejedelem környezetében nem meglepő, inkább csak a helyzet, amelyben ez megtörtént. Láttuk már az előbbieken, hogy János Zsigmond végakarata értelmében a leleszi konvent 1571. október 13-án beiktatta Huszt várának birtokába Csáki Mihályt, Bekes Gáspárt és Hagymási Kristófot.¹⁴⁶ A Szebenben megjelenő Ahmet/Amhád csasz éppen Huszt ügyében tárgyalt Báthory Istvánnal, és sürgette a vár kézhezvételét,¹⁴⁷ ugyanis – a török számára is elfogadhatatlan volt ennek a fontos határ menti várnak a magánkézbe adása (még ha ez *inscriptio* útján történt is), amely csupán a speyeri egyezmény ismeretében volt érthető. *Török Bálint* jelenléte ebben a helyzetben azért meglepő, mert az anyját, egyben *Török János* özvegyét 1563-ban Hagymási Kristóf vette feleségül, aki így a *Bálint* gyámja is lett egy személyben, ugyanakkor az ő irányítása alá került egész Hunyad vármegye mostohafia teljeskorúságáig.¹⁴⁸ Utóbbi nem ismeretes, hogy mikor következett be, de a látogatás pillanatában már nagy valószínűséggel megtörtént, mert *Török Bálint* ebben az évben veszítette el első feleségét, *Cserepovics/Cserepovith Miklós* leányát, *Katalint*.¹⁴⁹ *Hagymási Kristóf* nem sokkal ezután *Báthory István* pártjára állt,¹⁵⁰ mostohafiának a jelenléte a fejedelmi kíséretben mégis elgondolkodtató. Az ifjú főúr további sorsáról nem sokat tudunk, 1574 és 1577 között halálozott el.¹⁵¹

Margay Menyhártról, aki *Báthory István* trónra lépése után nem sokkal az udvarmestere lett,¹⁵² szinte semmit nem tud a szakirodalom. A fejedelmet hivatalából adódóan mindkét ismert helyszínre elkísérte, ahol összesen 31 forint 25 dénár értékű ajándéktárgyakat kapott. Ez kétségkívül jóval elmaradt a fentiekben leírt tanácsurak ajándékai mellett, de Brassóban ugyanolyan értékű serleget kapott, mint az előző udvarmester, *Apafi Gergely*, amely bizonyára újonnan betöltött hivatalának

143 | Uo. 238–239.

144 | „Felsegednek eztis akarok erthesere adny, hogy ez el mult napokban egynehany few ember hala megh köözthönk, az zegeny wen Mester.” Veress: *Báthory István levélváltása* 65. sz. (159); Bogdándi: *Wesselényi* 239, 242–250.

145 | Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

146 | EOE II. 411. A várat ugyanis e három főúrnak inscribálta a fejedelem 30 000 forint értékben. *Forgách magyar históriája* 465.

147 | EOE II. 419.

148 | Szász Anikó: *Nemesek Désen (1541–1600)*. In: *Peregrináció* 423–434. (a továbbiakban Szász: *Nemesek Désen*) 426.

149 | *Torma Károly*: A berekszói régi templom Hunyadmegyében. *Archaeologiai Közlemények* XIII. évf. 1879/1. 53–61. 58–59; *Adrian Magina*: Nikola Crepović. A Serbian Nobleman and His Family in 16th Century Transylvania. *Istorijski Časopis* LXXII. évf. 2023. 311–341. 317–318. *Adrian Maginának* a frissen megjelent tanulmány elküldését ezúton is köszönöm.

150 | 1573-ban elnyerte Dész mezővárost és Dészaknát az ottani sóbányákkal. Szász: *Nemesek Désen* 428; *Horn*: *Hit és hatalom* 179.

151 | *ErdKápjkv* VIII. 1. 220, 245. sz.

152 | 1571. október 28-áról van az első adatunk rá. *SzOkl* III. 655. sz. (347–348).

is szólt.¹⁵³ Margay Menyhárt minden jel szerint a Hunyad vármegyei Margay családból származott, amelynek első ismert őse, Margay Jakab 1467-ben szörényi várnagy volt, 1478-ban pedig szörényi vicebán.¹⁵⁴ Az ugyancsak ebből a családból származó, talán Jakab fia, György már 1507-ben bizonyára a tulajdonában levő Oláhbretteye nevű Hunyad megyei birtokról bretteyeinek (*de Beretthe*) nevezte magát.¹⁵⁵ A 16. század folyamán a család több tagja is felbukkan,¹⁵⁶ de Menyhártot nem tudjuk az atyafisághoz kötni, csupán oláhbretteyei előneve utal arra,¹⁵⁷ hogy a Hunyad vármegyében birtokló család egyik tagjával van dolgunk. Részben idekötik birtokszerzései is, amennyiben egy 1559. november 1-jén kelt parancslevélből az derül ki, hogy II. János oláhbretteyei Móré, másként Margay Menyhárt és Barcsai Gáspár hűségesei szolgálatai jutalmául nekik adományozta Sálfalva és Barcsa birtokok fele részét, a felsővárosvizei, alsóvárosvizei, bucsumi, ludesdi, kosztesdi, putinyeli és csikmói (Hunyad vm.), továbbá a balázstelkei és bőnyei (Küküllő vm.) részbirtokokat, amelyek azelőtt Sálfi István birtokában voltak, de magtalan halálával visszaszálltak a koronára.¹⁵⁸

Katonáskodó őseihez hasonló módon ez az életforma tőle sem volt idegen, ugyanis 1563–1565 között görgényi várnagyként bukkant fel forrásainkban.¹⁵⁹ Ebben a minőségben kötött egyezséget Mikola Ferencsel 1564. május 18-án Horváth Kozma vécsi várnagy és Wesselényi Miklós előtt a már említett balázstelkei és bőnyei birtokok felelő, amelyért közöttük per folyt, „de meghondolwan az Ferencz uram regi barathsagat es egyeb barathy tekintetyth”, a pereskedéssel felhagytak.¹⁶⁰ Ugyancsak görgényi várnagyként kapta meg 1565-ben a Fehér vármegyében fekvő Muzsnaháza egészbirtokát.¹⁶¹ Gromo 1566-ban is Görgény várának vitéz parancsnokaként említi.¹⁶² Minden bizonnyal megbízható híve volt Báthory Istvánnak, román származása ellenére nem állt Bekes Gáspár pártjára, amelynek talán muzsnaházai birtoklása is oka lehetett, amely határos volt a Bekes által birtokolt enyedi uradalommal.¹⁶³ Szolgálatának köszönhetően válhatott 1571-től kezdve udvarmesterré,¹⁶⁴ mely tisztségére 1572. június 11-ről van az utolsó adatunk.¹⁶⁵

Iffjú János 1572 elején a szászöldi utazás mindkét ismert helyszínén jelen volt. Ajándékainak értéke alapján úgy tűnik, a szászok benne főként a fejedelem rokonát tisztelték. Erre utal, hogy Brassóban Margayhoz hasonlóan 13 forint 25 dénár értékű,

153 | Brassóban Margay Mihálnak írják. Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403.

154 | Ligia Boldea: The Marga Family – a Genealogical Profile of a Noble Family in the County of Severin (15th–17th Centuries). *Banatica* 30. évf. 2020/2. 137–154. 140–141.

155 | Uo. 142, 144.

156 | Uo. 144–149; ErdKápJkv VIII. 1. 394. sz.

157 | RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 90.

158 | Uo.

159 | ErdKápJkv VIII. 1. 199. sz.; RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 101; RNLt KMLt, Kemény cs. csombordi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 92.

160 | RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 101.

161 | RNLt KMLt, Kemény cs. csombordi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 92.

162 | Giovan Andrea Gromo: *i. m.* 368.

163 | Gálfi Emőke: *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*. EME, Kvár 2021. (Erdélyi Tudományos Füzetek 295. – A továbbiakban Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma*) 125.

164 | SzOkI III. 655. sz. (347–348).

165 | RNLt KMLt, Esterházy cs. lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 174.

Szebenben pedig 13 forintnak megfelelő értékű tárgyakat kapott.¹⁶⁶ A későbbiek során betöltött fontos szerepe ellenére személyéről erre az időszakra, azaz pályájának kezdeti, erdélyi szakaszára nézve kevés információval rendelkezünk.¹⁶⁷ Istvánffy Miklós hihető leírása alapján Szigetvárról¹⁶⁸ érkezett Erdélybe vélhetőleg a vár feladása után (1566),¹⁶⁹ és itt már kezdetben János Zsigmond belső udvari köréhez tartozott, ugyanis a választott király végrendeletében hagyott neki egy ezüsthüvelyű kardot és 100 aranyforintot,¹⁷⁰ amely arra utal, hogy továbbra is katonaként szolgálta urát.¹⁷¹ Érvényesülését Erdélyben házassága is elősegítette, Majláth Margit kezével ugyanis a befolyásos Báthory fivérek: István és Kristóf sógornőjének új férje lett. A frigy röviddel Erdélybe jövetele után jöhetett létre,¹⁷² 1568-ban már Majláth Margit férjeként szerepel.¹⁷³ 1576-tól kezdve haláláig (1594) Fehér vármegye ispánja,¹⁷⁴ és ugyancsak haláláig a fejedelmi tanács tagja. 1576-ban *magnificusként* is említik, de tanácsuraságáról nincs szó, 1578-ban viszont egy oklevélben *egregiusként* jelenik meg.¹⁷⁵

Az általa betöltött fontos hivatalokhoz képest igen keveset tudunk *Rácz Mihály*-ról, aki Brassóban és Szebenben is a kísérethez tartozott, és mindkét alkalommal egy-egy szőnyeget kapott ajándékba, amelyet összesen 8 forint 75 dénárért értékeltek a szászok.¹⁷⁶ A forrásokban pródi előnévvel megjelenő Rácz család tagja volt, amely a Szabolcs vármegyei Pródról, és nem az erdélyi segesvárszéki azonos nevű helységből származott, mint az feltételezhető lenne. A család ugyanis dorogi előnévvel is előfordul,¹⁷⁷ Dorog pedig Pródtól nem messze fekszik, a Szabolcs vármegyei Böszörmény mellett. 1572-ben a hódoltság része volt, a török kincstári defterek szerint itt 18 család lakott, amelynek háromötöd része rác/szerb volt.¹⁷⁸ A szóban forgó Rácz család tehát nagy valószínűséggel a török hódítás elől keresett menedéket Erdélyben valamikor a század közepén.

166 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

167 | Nagy László: Erdély és a tizenöt éves háború. *Századok* 116. évf. 1982/4. 639–688. 663–664.

168 | Rokona lehetett annak az Iffjú Kristófnak, aki 1556 előtt szolgált Szigetváron, majd 1581 végén tokaji lovaskapitány lett. Szakály Ferenc: Egy végvári kapitány hétköznapijai (Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival). In: *Somogy megye múltjából*. Szerk. Kanyar József. Kaposvár 1987. (Levéltári Évkönyv 18.) 45–126. 3. sz. (82), 8–9. sz. (85); Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598*. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr 1999; Österreichische Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, rote Nr. 43. 1581. Dez. fol. 1–4. Utóbbi adatot Pálffy Gézának köszönöm.

169 | „... eiusque [ti. Báthory Boldizsár] vitricus Iohannes Iffiu, qui compluribus antea annis e Sigethano praesidio isthuc profugerat...” Nicolaus Isthvani: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Antonii Hierati, 1622. 652. Pálffy Gézának az Iffjú János származására és korai tevékenységére vonatkozó adatok felkutatását ezúton is köszönöm.

170 | Heckenast Gusztáv: *i. m.* 323.

171 | Rácz Mihályhoz hasonló módon, akinek II. János ugyancsak kardot rendelt végakaratóban. Uo. 323.

172 | Nem tudjuk megerősíteni azt az állítást, miszerint Majláth Margit már Báthory András halála évében (1563) férjhez ment volna Iffjú Jánoshoz, ugyanis 1564-ben még özvegyként szerepel. Horn Ildikó: *Báthory András*. Új mandátum, Bp. 2002. 16. Özvegységére nézve lásd RNLt KMLt, Barcsay cs. lt., nr. B. 9.

173 | RNLt BMLt, Brassó város lt., Stenner gyűjt., II. sorozat, nr. 201.

174 | RNLt SzMLt, Evangélikus parókiák okleveleinek gyűjt., I. sorozat, Szászugra, nr. 2.

175 | RNLt BMLt, Brassó város lt., Kiváltságlevelek gyűjt., nr. 551.

176 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

177 | ErdKápjkv VIII. 1. 828. sz.

178 | Győrffy István: *Hajdúböszörmény települése*. Szeged Városi Nyomda és Kiadó, Szeged 1927. 5–6.

Rácz Mihály minden jel szerint II. Jánosnak és Báthory Istvánnak is tapasztalt katonája volt, aki vagyonát kardjával szerezte. Gromo János Zsigmond kipróbált katonájaként írta le 1566-ban, aki a választott király személyes őrségének volt az egyik parancsnoka, és 300 lovas fölött rendelkezett.¹⁷⁹ Erdemei jutalmaként II. János végrendeletében hagyott neki egy színezüst hüvelyű kardot és 100 aranyat.¹⁸⁰

Későbbi pályája ismeretében valószínűnek tartjuk, hogy tekintéllyel bírt a katonáskodó székelyek között, ezért is nevezhette ki Báthory István 1571. október 28-án fogott bírónak a kozmási Becs Pál csík-, gyergyó- és kászonszéki királybíró és szentkirályi András Péter közötti perben mások mellett Margay Menyhárt udvarmester és Bánffy György tanácsúr mellé.¹⁸¹ Báthory Istvánt Lengyelországba is elkísérte, 1576-ban kapitányként 100 ember fölött diszponált, és 1581-ben is a seregében volt, ahol Plescovia¹⁸² váránál hűséges szolgálatai jutalmául és az ő (Rácz Mihály) közbenjárására a lengyel király három fivérét: Jánost, Gáspárt és Lászlót is megnemesítette (maga Rácz Mihály ekkor már nemes volt), és nemességük jeléül címert adományozott nekik.¹⁸³ Eközben Erdélyben 1578 tavaszától¹⁸⁴ várhegyi kapitány 1580 tavaszáig,¹⁸⁵ s valószínűleg az ezzel együtt járó háromszéki (sepsi-, kézdi-, orbai-) királybírótságot is viselte, de erre nézve csupán 1579-ből rendelkezünk adatokkal.¹⁸⁶ Szolgálataiért 1573-ban a Hunyad vármegyei Petrényben kapott részbirtokot,¹⁸⁷ 1578-ban pedig Báthory Kristóf neki adta Zsitve falu (Küküllő vm.) dézsmájának egyharmad részét élete végéig.¹⁸⁸ Oláhszilvási előnévvel 1585-ben szerepel utoljára életben, amikor nagylaki (Fehér vm.) részbirtokát utódok hiányában fivére leányának, Teodorának vallotta.¹⁸⁹ Ingóságait halála után Tövis mezővárosban öt részre osztották egymás között rokonai, így a vert aranyból mindenik fél részére jutott 110 forint, a készpénzből ugyanannyi, és különböző fajta ruhák. Tövishez, úgy tűnik, rokonaitól függetlenül is kötődött, ugyanis elrendelte, hogy 150 forintra becsült ezüstneműjéből a településen rác kőtemplomot építsenek, így épült meg a ma is álló tövisi görögkeleti, ma görögkatolikus templom.¹⁹⁰

Nyakazó Ferencet, aki a látogatás mindkét ismert helyszínén jelen volt, ajándékai alapján (összesen 8 forint 75 dénár) pontosan ugyanannyira taksálták a szász előljárók,¹⁹¹ mint az imént bemutatott Rácz Mihályt. Ez nem meglepő, ugyanis Nyakazó Ferenc Rácz Mihályhoz hasonlóan maga is jövevény volt Erdélyben, és katonaként szolgált a mindenkori erdélyi uralkodót. A korra vonatkozó szakirodalomban két

179 | Giovan Andrea Gromo: *i. m.* 368.

180 | Heckenast Gusztáv: *i. m.* 323.

181 | SzOkl III. 655. sz. (347–348).

182 | Ma Pskov (Псков), Orosz Föderáció.

183 | 1581. október 16., MNL OL, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla, libri regii et stylionaria (F 15), Protocollum (maius) Balthasari Rakosi III. 1694–1717. p. 409–410.

184 | 1578 márciusában még Cseffey János volt a várhegyi kapitány, május 15-én már Rácz Mihály. SzOkl IV. 698–699. sz. (59–60).

185 | SzOkl V. 979. sz. (123).

186 | Uo. 977. sz. (120).

187 | RNLt KMLt, Barcsay cs. lt., nr. B. 15.

188 | Jakab Elek: *Kocsárdi Gálffy János és a Báthoriak. Századok XXIX. évf.* 1895. 785–817. 790.

189 | ErdKápJkv VIII. 1. 412. sz.

190 | Uo. 649. sz.

191 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

Nyakazó nevű személy szerepel: egyik Antal,¹⁹² a másik az általunk is tárgyalandó Ferenc; személyüket gyakran összetévesztik, de van olyan vélemény is, hogy a kettő egyazon személy volt.¹⁹³ Létezik azonban néhány elgondolkodtató adat, amely arra utal, hogy a sokszor előforduló Ferenc mellett létezett egy ritkán szereplő Antal is, aki talán előbbi rokona volt. Egyik Gromo egykorú adata, aki Nyakazó Antalról beszél, de a korabeli adatokból egyértelmű, hogy összetéveszti Ferencel.¹⁹⁴ Ez azonban arra utal, hogy a korszakban lennie kellett egy ilyen nevű személynek is. A másik egy 1805-ből származó információ, amely 1557-ben váradi kapitánynak és Bihar vármegye főispánjának mondja Nyakazó Antalt,¹⁹⁵ és vélhetőleg ez a később keletkezett történeti munkák forrása. Végül az igen megbízható Bunyitai Vince is emleget hivatkozás nélkül egy Nyakazó Antalt, akit a szentjobbi vár építetőjének írtak a 16. század közepén.¹⁹⁶

Gromo jellemzéséből kiderül, hogy a Báthory Istvánt 1572-ben elkísérő Nyakazó Ferenc mindig hűséges embere volt a Szapolyai-háznak, és már I. János királyt is szolgálta, akinek a felemelkedését köszönhette. Az általunk tárgyalt időpontban már idős lehetett, 1566-ban Gromo a lovasság parancsnokának és 70 év körüli szikár embernek írta le, továbbá nyakas „hugenottának”.¹⁹⁷ 1548-ban Balassa Menyhárt familiárisaként a felvidéki hadjárat idején a főúr által elfoglalt Csábrág várnagya volt, a vár feladása után Nyakazó Bernardo de Aldana spanyol zsoldoskapitány hadifoglya lett.¹⁹⁸ Hont vármegyei birtokait hűtlenség címén már 1549-ben eladományozták, ezekből bizonyos részeket 1558 előtt Balassa András kapott meg.¹⁹⁹

Katonai rátermettségét bizonyította, hogy az udvari hadak kapitányává vált adathozhatóan 1562-től,²⁰⁰ ekkor II. János elrendelte Valkay Miklós kapitánynak, hogy Nyakazó Ferencel együtt, az ágyúkkal késedelem nélkül induljon a rendelt helyre. A következő évben is ugyanebben a tisztségben (*capitaneus gentium suae maiestatis*) szolgálta urát, és emellett királyi lovászmester is volt.²⁰¹ 1565-ben Bihar vármegye

192 | Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára*. II. Akadémiai, Bp. 1982. (Művészettörténeti Füzetek 13/2.) 69. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. évf. 1997/2. 257–288. 286.

193 | Horn: *Hit és hatalom* 22; Rácz Balázs Viktor: A váradi kapitányok szerepe a jogszolgáltatásban, különös tekintettel a cirkálásra. In: „Az Várad dolga legnagyobb...” *Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban*. Varadinum Kulturális Alapítvány, Nagyvárad 2021. (Tanulmányok Biharország Történetéből 9.) 201–236. 204, 206–208.

194 | Giovan Andrea Gromo: *i. m.* 364.

195 | Budai Ferenc: *Magyarország polgári históriájára való lexikon a XVI. század végéig*. II. Kiadta Budai Ésaás, Nagyvárad 1805. 745.

196 | Bunyitai Vincze: *A váradi püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. Franklin Nyomda, Nagyvárad 1883. 338.

197 | „Ugonoto marzo”, Giovan Andrea Gromo: *i. m.* 364.

198 | Korpás Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). *Fons. Forráskutatás és történeti segédanyagok* VI. évf. 1999/1–2. 3–129. 6.

199 | Kubinyi Ferencz: A Mohorai Vidffyek czímeres-levele és nemzedékrendje. (II. közl.) *Turul* III. évf. 1885. 63–66. 64; Benkó Imre: A Dubraviczai Dubraviczky-család a XVI. században. *Turul* XXX. évf. 1919. 145–170. 157.

200 | Tisztségét nem említik ekkor, erre a rábízott feladat alapján következtethetünk. Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt*. (I. közl.) *Történelmi Tár* 1895. 230–259. 252.

201 | ErdKápjkv VIII. 1. 199. sz.

ispánja és váradi főkapitány,²⁰² bizonyára birtokai is voltak ebben a vármegyében, amelyek mellé János Zsigmond végakarata nyomán megkapta Zsáka egészbirtokát és 100 Lysimachus-aranyat.²⁰³ Ez egyben arra is utal, hogy a választott király nagyra becsülte képességeit. Ennek köszönhető, hogy 1568-tól Huszt várának kapitánya és bizonyára Máramaros vármegye főispánja lett.²⁰⁴ E funkciókat 1571 elejéig, egyben János Zsigmond haláláig folyamatosan betöltötte.²⁰⁵ Huszt várának előző évi iktatása után bizonyosnak tartjuk, hogy Báthory István kíséretében 1572 elején már nem volt huszti várkapitány és talán máramarosi ispán sem, a menetben valószínűbb, hogy a fejedelem megbízható katonájaként és familiárisként vett részt, mindazonáltal e két előző tisztsége sokat nyomott a latban az adott időpontban.

Erdélyi birtokai közül a Gyulafehérvártól nem messze fekvő, búzásbocsárdi rész-birtok volt a legfontosabb, amelyet János Zsigmondtól kapott adományba 1569 előtt.²⁰⁶ A birtokhoz tartozó Szlatina, más néven Sóstó miatt Nyakazó és Bornemisza Farkas között per indult, ennek folyamánaként tartottak 1572. június 1-jén tanúvallatást a szóban forgó terület miatt. Ekkor Nyakazóról mint „nagyságod [ti. a fejedelem] hyw zolgaya”-ról beszélt az oklevél. A vallatás egy 1575. március 12-én kelt ítéletlelvélbe van belefoglalva, ekkor már Nyakazót mint néhait emlegetik.²⁰⁷

A fejedelmi kísérettel Szebenben jelen levő²⁰⁸ *Kemény Istvánról* az általa viselt fontos tisztségek ellenére is igen keveset tudunk, és az ő személye esetében (is) megbizonyosodhatunk arról, hogy egy-egy hivatalt nem lehet folyamatosan egyetlen személyhez kötni szórványos adatok alapján. Ily módon egyáltalán nem tartható az az állítás, hogy Kemény István Küküllő vármegye ispáni tisztségét töltötte volna be 1556–1571 között.²⁰⁹

1555-ben kijelölt királyi emberként találkozunk a nevével, mint a Küküllő vármegyei Csapón lakó nemessel,²¹⁰ ahová udvarházat is emelt.²¹¹ 1559-ben Izabella királyné szolgálatában állt, ekkor a királyné elrendelte Fehér vármegye hatóságainak, hogy gyermekmonostori Kemény István és János ügyében, amely a házuk lerohanása miatt indult, hozzanak új ítéletet, minthogy az ítélelhozatalnál Kemény István az ő szolgálatában foglalatoskodott (*in servitiis nostris occupatus fuisset*), és ezért sem ő maga, sem ügyvédje nem tudott megjelenni az ítélszékük előtt.²¹² Hivatalviselésére 1562-ből származik az első adatunk, ekkor Fehér vármegye ispánja volt.²¹³ 1566-ban

202 | ErdKirKv VII. 1. 43. sz.

203 | Heckenast Gusztáv: *i. m.* 333.

204 | Utóbbi funkciót nem említi az oklevél, de a huszti várkapitány általában Máramaros vármegye ispánja is volt, és erre egy évvel később már adataink is vannak. RNLT KMLT, Wass cs. lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 469.

205 | ErdKirKv VII. 1. 184, 320. sz.; *Urkunden-Regesten* III. 3636. sz.

206 | 1569. január 23-án említik itteni officialisát. MNL OL, Bánffy cs. lt. (P 14), I. sorozat, 1. tétel (évrendezett iratok), 1569. nr. 3.

207 | RNLT KMLT, iktári Bethlen cs. lt., VI. regisztrum, fasc. 36. nr. 1.

208 | Öt forint értékű szőnyeget kapott itt. Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

209 | Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főispánjai 1526–1848*. Argumentum, Bp. 1994. 152; Horn: *A hatalom pillérei* 349.

210 | RNLT KMLT, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 461.

211 | Uo. nr. 140.

212 | RNLT KMLT, Kemény Pál lt., nr. 121.

213 | RNLT SzMLT, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjt., U. V. nr. 693.

Küküllő vármegye ispánjaként elkísérte János Zsigmondot Szulejmán táborába.²¹⁴ Egy évvel később a választott király végrendeletében nem emlékezett meg róla, mégis érdekes kontextusban jelenik meg az iratban a neve. Az uralkodó ugyanis olyan antik arany értéktárgyakat hagyott a lengyel királynak, amelyeket Kemény István hozott számára Karánsebesből.²¹⁵ 1569-ben és 1570-ben is Küküllő vármegye ispánja, mely tisztségét vélhetőleg János Zsigmond haláláig betöltötte,²¹⁶ majd Báthory István uralkodása kezdetén, 1572-ben Fehér vármegye ispánja lett,²¹⁷ és bizonyára ebben a minőségében kísérte el urát Szebenbe is. Ugyanebben az évben a Tordán megszavazott török adót vitte a Portára.²¹⁸ Halála legkorábban 1573 körül következhetett be, ugyanis 1578. február 17-én özvegye, Sükösd Margit megállapította kiskorú leánykájának, Magdolnának és Zsófiának a korát. Ebben az időpontban Magdolna kilenc-, Zsófia négyéves volt, utóbbi tehát 1573-ban vagy 1574-ben született.²¹⁹

Székesfejérvári András fejedelmi számvevő (*rationista*) Báthory Istvánnal mindkét ismert helyszínen jelen volt 1572 elején, ahol összesen 8 forint 25 dénár értékű ajándékot kapott.²²⁰ Fivérével, Tamással²²¹ együtt II. János szolgálatában kezdték pályájukat, és mindkettőn a gazdasági értelmiség jól képzett tagjai voltak. Székesfejérvári András a választott király haláláig a nagyobb kancellárián szolgált íródeákként. Legkorábbi adatunk 1564-ből származik e funkciójára,²²² és szolgálatait több ízben is honorálta az uralkodó. Többek között egy gyulafehérvári egykori kanonokház megvásárlásakor, 1571 elején András deáknak, feleségének, Ágotának és leányának, Zsófiának adományozta a házban és tartozékaiban rejlő királyi jogát a ház kiváltságaival együtt, amelyeket azelőtt mind egyházi, mind világi birtokosai élveztek.²²³ Ugyancsak II. Jánostól kapta meg élete végéig a Szászsebeszékben levő lámkeréki tized felét élete végéig, amelyet Báthory István 1571-ben megerősített.²²⁴

Kancelláriai írnokként ápolta kapcsolatainak érdekes biznysága Csanádi Demeter²²⁵ testamentuma, amelyet utóbbi a barátai, Sulyok Imre és Székesfejérvári András

214 | Bethlen: *Historia* 113.

215 | „In terra inventas antiquitates, vasa aurea et alterius generis circulos aureos, quos egregius Stephanus Kemen ex Karansebes attulit. Maiestas eius in totum legat suae maiestati Polonorum.” Heckenast Gusztáv: *i. m.* 321.

216 | RNLt SzMLt, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjt., U. V. nr. 1024; RNLt KMLt, Bánffy cs. lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 54; RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 130.

217 | RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 140.

218 | EOE II. 424; Bíró Vencel: *i. m.* 114.

219 | RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 219.

220 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 404; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

221 | Fejér Tamás: 16. századi erdélyi királyi könyv-töredékek és elveszett királyi könyvek. In: *Peregrináció* 113–135. 115–116.

222 | Mátyás-Rausch Petra: Társadalmi mobilitás az erdélyi kincstári igazgatásban (1571–1629). *Századok* 154. évf. 2020/1. 5–24. 10–11.

223 | Gárdonyi Ferenc egykori erdélyi dékánkanonok házáról volt szó. Gálfi: *Gyulafehérvár és uradalma* 48.

224 | Batthyaneum Könyvtár (Gyulafehérvár), Erdélyi káptalan magánlevéltára, V. doboz, nr. 126.

225 | II. János király életrajzírójáról, egyben titkáráról (1571) van szó. A *Vita Joannis Secundi Electi Hungariae Regis Scitico sermone a Demetrio Chanadi eiusdem Principis secretario miserabiliter decantata c. műve* 1571 körül jelent meg nyomtatásban Debrecenben. *XVI. századbeli magyar költők művei*. VII. 1566–1577. MTA, Bp. 1930. (Régi Magyar Költők Tára VIII.) 213–219, 471–473.

kancelláriai nótáriusok előtt tett.²²⁶ Baráti köréről – köztük a fentebb bemutatott Bánffy Pálról, aki egy könyvet ajándékozott neki²²⁷ – a könyvgyűjteményéből fennmaradt kötetekben levő *possessor-bejegyzések* is értékes információkat szolgáltatnak, e könyvek ugyanakkor intellektuális és szakmai érdeklődésének is hű lenyomatai, utóbbit szolgálhatta Georgius Agricola bányászatról szóló szakmunkája.²²⁸

A Székesfejérvári fivérek mindkettlen Báthory István igen megbízható hívei és közeli „munkatársai” voltak. Tamás Báthory Istvánt szolgálta bécsi fogsága idején is, 1572 elején a források a titkárának írják.²²⁹ András ugyancsak Báthory István titkárként és az ő parancsára fordította le latinra 1571. június 14-én János Zsigmond eredetileg magyar nyelvű végrendeletét.²³⁰ 1572 elején a fejedelmi kíséretben már számvevőként volt jelen mindkét ismert helyszínén.²³¹ Tisztségét időnként a fejedelmi jövedelmek beszedőjének²³² vagy az erdélyi jövedelmek számvevőjének²³³ is mondják a források. E jövedelmek kezelőjeként András deák tisztában volt a szász székek gazdasági jelentőségével, és a viszonylag kedvező forrásadottságoknak köszönhetően rendelkezünk néhány értékes adattal a deák itteni tevékenységéről, amelyek arra utalnak, hogy a szász vezetőkkel jó kapcsolatot tudott kialakítani. Erre utal, hogy a kerelószentpáli ütközet előtt nem sokkal, 1575. június 24-én Báthory István András deák által üzent a szebeni tanácsnak, miszerint híret vette, hogy Bekes Gáspár készül seregével az országra törni, ezért intette őket, hogy hűségén továbbra is megmaradjanak.²³⁴ Itteni ügyintézésének is tanúi lehetünk ugyancsak 1575-ben, immár a csata után, augusztus 25-én. Ekkor András deák arról értesítette Simon Miles szebeni polgármestert, hogy a szebeniek ügyeit felterjesztette a fejedelemnek, de mivel vacsora-idő (azaz késő) volt, az uralkodó már nem foglalkozott a dologgal. Másnap azonban – írja a deák – Báthory István vadászni fog a közeli falvakban, és azután beszélni fog ismét vele a mondott ügyekről. A címzésben Simon Milest „egregie domine, tamquam pater observandissime”-nek nevezi.²³⁵ A szászföldi lakókkal azonban nem mindig voltak jó tapasztalatai, 1576 húsvétja körül ugyanis a szászorbói lakosok, miközben a fejedelem ügyében jártak el társával, Szécsényi Benedekkel együtt, fegyveres kézzel hatalmaskodva őket az országúton, ahol békésen utaztak, a földre terítették, megverték és félholtan otthagyták.²³⁶

András deákat nem csupán ügyes-bajos teendői kötötték a Szászföldre, hanem a jelek szerint maga is itt, a Szászsebeszékben fekvő, a korábbiakban már említett Lámkeréken lakott. 1576-ban szolgálatai jutalmául Báthory Kristóf megengedte neki, hogy ő és utódai a továbbiakban a faluval határos, de Fehér vármegyében fekvő Váradja határain belül levő erdőt saját lámkeréki háza és ugyanott, a Sebes folyóra

226 | 1570. április 9., ErdKirKv VII. 1. 281.

227 | Vásárhelyi Judit: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai. II. Az „erdélyi” gyűjtemény. – III. Győri könyvtulajdonosok. *Magyar Könyvszemle* 96. évf. 1980/3. 230–263. 242.

228 | Uo. 241, 246.

229 | Veress: *Báthory levelezése* I. 10. sz. (21), 175. sz. (195).

230 | Heckenast Gusztáv: *i. m.* 329.

231 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 404; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

232 | „... perceptor proventuum nostrorum...”, MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), H. 79.

233 | „... rationista proventuum nostrorum Transylvanensium...”, uo. H. 40.

234 | Veress: *Báthory levelezése* I. 370. sz. (328–329).

235 | RNLt SzMLt, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjt., U. V. nr. 2100.

236 | Uo. nr. 937.

épített kétkerekű malma szükségére használhassa.²³⁷ 1578. november 6-án még az említett szászorbói eset miatt perelt,²³⁸ 1579. január 5-én azonban már néhaiként említik. Ekkor Báthory Kristóf megemlékezve Székesfejérvári András deák szolgálatairól, amelyekkel mind őt magát, mind Báthory Istvánt szolgálta, összes javait, amelyek a nevezett halála okán a kincstárat illetnék, örökre szőlőn özvegyének, Saska Katalinnak, leányának, Zsófiának és utóbbi mindkét nemű örököseinek engedte át.²³⁹

Csupán a brassói helyszínen tűnik fel nevének említése nélkül a fejedelem jogügyigazgatója (*director causerum*), akinek egy 3 forint 25 dénár értékű sárga szőnyeget ajándékoztak.²⁴⁰ A kincstári birtokok jogvédelmét biztosító hivatalnok feladatait ebben az időpontban a szinte teljesen ismeretlen *Büdöskúti Tamás* látta el rövid ideig, adatolhatóan mindössze néhány hónapig.²⁴¹ Minden jel szerint Báthory-familiáris volt, a Somlyótól nem messze fekvő Kraszna vármegyei Ippről származott.²⁴² 1564-ben Kraszna vármegye alispánja,²⁴³ 1573-ban és 1576-ban is Majláth Margit ügyvédje volt.²⁴⁴

Nagy Péter komornyik (*cubicularius*) szolgálatának személyes jellegéből adódóan igen nagy valószínűséggel a szászföldi utazás minden helyszínére elkísérte urát. Szebenben és Brassóban is megajándékozták a szászok, összesen 19 forint 25 dénár értékű kupát és szőnyeget kapott tőlük. Pályáját, ha beszélhetünk ilyenről, nemrég dolgoztuk fel,²⁴⁵ emiatt csak igen röviden foglaljuk össze az ott elmondottakat. Kora gyermekégtől fogva egészen haláláig szolgálta Báthory Istvánt, és vélhetőleg utóbinak már uralkodása előtt²⁴⁶ is komornyikja, azaz belső inasa volt Lengyelországban bekövetkező haláláig. Diósdáról származott, szülőfaluja részben a Báthoryak birtokában volt már születése idején. Egyenes ági leszármazottja nem maradt, szolgálataival szerzett javait oldalági rokonai örökölték. Végrendelete 1577. augusztus 4-én Marienburgban kelt,²⁴⁷ nem sokkal ezután, augusztus 16-án ott is halt meg.²⁴⁸ Csupán ebből derül ki, hogy Báthory István egyik legbizalmasabb embere unitárius volt, ugyanis elrendelte, hogy testét a kolozsvári nagytemplomba temessék, amely ebben az időpontban az unitáriusok kezén volt.

237 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), H. 40.

238 | RNLt SzMLt, Szeben szék és város lt., Középkori oklevelek gyűjt., U. V. nr. 937.

239 | MNL OL, GyfKáptLt, Miscellanea (F 9), Cista 3., fasc. 4. nr. 16.

240 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 403.

241 | Bogdándi Zsolt: Az erdélyi és partiumi jogügyigazgatók a 16. század második felében. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. EME, Kvár 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287. – A továbbiakban *Hivatalnok értelmiség*) 21, 23.

242 | Uo. 21.

243 | RNLt KMLt, Bánffy cs. lt., II. regisztrum, fasc. N. nr. 5.

244 | RNLt SzMLt, Evangélikus parókiák okleveleinek gyűjt., I. sorozat, Szászugra, nr. 2.

245 | Gálfi Emőke: A követ, a komornyik és a katona, adalékok Báthory István fejedelem portréjához. In: *A Magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Szerk. Papp Klára, Püski Levente, Novák Ádám. DE Történelmi Intézet, Debrecen 2019. (*Speculum Historiae Debreceniense* 26.) 63–70. 65–70.

246 | Veress: *Báthory levelezése* I. 58. sz. (92).

247 | Szilágyi Nagy Péter végrendelete 1577-ből. Közli Komáromy András. *Történelmi Tár* (Új folyam) VI. 1905. 284. Eredetije RNLt KMLt, Kemény cs. csombordi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 119.

248 | *Rationes curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes* (1576–1586). Descripsit et edidit Andreas Veress. Bp. 1918. (*Fontes Rerum Hungaricarum* III.) 2.

A Báthoryak későbbi nagy hadvezére, *Borbély György* Brassóban volt jelen a kíséretben, itt egy 4 forint 25 dénárt érő fehér szőnyeget kapott ajándékba, amely értékben megfelelt a kancellár egyik deákja ajándékának.²⁴⁹ Minthogy a gyulai vár védelmében kezdődő, majd felívelő katonai karrier állomásai nagy vonalakban ismertek,²⁵⁰ e helyütt inkább csak azokra a részletekre térünk ki, amelyekre eddig még nem derült fény. Mindjárt uralma elején Báthory István hűséges szolgálatai jutalmaként Borbély Györgynek, aki akkor mezei lovasainak a kapitánya volt, a cigányvajdaság jövedelmének felét adományozta.²⁵¹ Bizonyára azért, mert a másik felét abban az időpontban a másik cigányvajda, Bekes Lázár birtokolta.²⁵² A cigányvajda tisztségét ettől kezdve Borbély 1585-ig folyamatosan viselte,²⁵³ emellett 1580-ban kővári várkapitány is volt.²⁵⁴

Ugyancsak a Báthory-család megbízható híveként vett részt a fejedelmi kíséretben *Tornyi Tamás*, a későbbi lugosi és karánsebesi bán, egyben Kemény János fejedelem nagyapja, aki Brassóban nyolc forint értékben kapott ajándékot.²⁵⁵ Pályája ismert,²⁵⁶ itt csupán azt emeljük ki, hogy a Gyulán Bánffy György kapitánysága alatt több évig szolgáló Tornyi a vár eleste után vélhetőleg Bánffy György familiárisaként jött Erdélybe, és állt az uralkodó szolgálatába.²⁵⁷

A lista vége felé helyet kapó *Kapitán Pálnak* Brassóban egy 3 forint 25 dénárt érő szőnyeget adott a városi kormányzat.²⁵⁸ A szlavóniai Körös vármegyéből származó desncei Kapitán/Kapitánfi család Erdélybe szakadt tagja volt.²⁵⁹ A 15. század elején a famíliából került ki András horvát vicebán és fivére, Balázs valkói alispán,²⁶⁰ az előbbi fia, András pedig szlavón vicebán volt 1477-ben.²⁶¹ A fejedelmi kíséretben megjelenő Kapitán Pál talán a család Vitus nevű tagjának a leszármazottja volt, aki Bács vármegyében leksei Sulyok Lajos szomszédjaként bukkant fel 1519-ben, és Csanád és Temes vármegyében is birtokolt jószágokat.²⁶² II. Jánosnak és Báthory Istvánnak is udvari familiárisa volt.²⁶³ Élete vége felé mind ő, mind fia apahidainak írta magát, ekként jelentek meg, mint kijelölt vajdai emberek előbb Nagy Péter *cubicularius*, majd

249 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 404.

250 | Gálfi Emőke: Simai Borbély György. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk. Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint. DE Történelmi Intézete, Debrecen 2014. (Speculum Historiae Debreceniense 18.) 265–280.

251 | „... integram dimidiam partem officii waywodatus cziganorum in Regnos Transsilvaniae...”, Veress: *Báthory levelezése* I. 85. sz. (127).

252 | *Urkunden Regesten* III. 3712. sz.

253 | Uo. 3813, 3959, 4015, 4142, 4288, 4445, 4989, 5256, 5289, 5375. sz.

254 | Uo. 4748. sz.

255 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 405.

256 | Horn: *Hít és hatalom* 225–231.

257 | Veress: *Gyula város* 491. sz. (358), 533. sz. (379).

258 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 405.

259 | RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 95, 130.

260 | Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. História-MTA TTI, Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5.) I. 25, 222; II. 123; Tamás Pálosfalvi: *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. MTA BTK TTI, Bp. 2014. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. – A továbbiakban Pálosfalvi: *The Noble Elite*) 175.

261 | Pálosfalvi: *The Noble Elite* 176.

262 | Uo. 178–179.

263 | RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 95.

az ő halála után a nővéreinek a birtokba iktatásán.²⁶⁴ 1580-ban már egyikük sem élt, így Oláhrákos (Fehér vm.) birtokát, amelyet Kapitán Pál II. Jánostól kapott visszavonásig, az ő halála után pedig a fia, György birtokolt, az utóbbi halálával, magszakadás címén Báthory Kristóf Gálfi Jánosnak adományozta.²⁶⁵

A kíséretből ajándékot kapott még Brassóban Sebesi Péter és Szebenben Redvizy Albert abrakosztó. A név szerint felsorolt főurak mellett név nélkül szerepelt a főpohárnok²⁶⁶ és helyettese Brassóban, továbbá mindkét helyszínen feltüntették a fejedelem fő zászlóvivőjét és az abrakosztó mellett a szállásosztókat.²⁶⁷

Összegzés

1572-ben a több napig és több helyszínen zajló szászföldi fejedelmi látogatás minden bizonnyal alapos tervezést és szervezést igényelt, amelynek részleteit csak kevéssé ismerjük. Későbbi, 17. század eleji fejedelmi vendégeskedésekről szóló, Kolozsvárra vonatkozó forrásainkból tudható, hogy a fejedelem a várost idejében értesítette jöveteléről, parancslevélben kifejtette a látogatás okát és esetenként különleges óhajait is. A fejedelem levelének kézhezvétele után összeült a városi nagyobb tanács, és adó kivetését határozta el a kíséret ellátása céljából, majd összeírták az elszállásolásra alkalmas házakat, és beszerezték az ellátáshoz szükséges élelmet és bort, valamint az állatok számára az abrakot. Az elszállásolást a szállásosztók felügyelték, akik a kíséret előtt érkeztek, a fejedelmi menet azon tagjaihoz hasonlóan, akik az előkészületekben segédkeztek.²⁶⁸ Nem volt ritka, hogy a tálalóeszközöket a várostól kapták ajándékba a kíséret tagjai,²⁶⁹ talán ugyanez vonatkoztatható a dolgozatunkban leírt nagyszámú ajándék serlegre és kupára. A későbbi látogatások esetében leírt módon zajlott a vendégeskedés pénzalapjának előteremtése is, hiszen tudjuk, hogy 1572-ben Szeben a költségek fedezésére különadót vetett ki nem csupán a saját polgáraitra, hanem a szék településeire is.²⁷⁰

A helyszíneket és a vendéglátás biztosításának körülményeit valamennyire ismerjük tehát, nincs azonban rálátásunk arra, hogy milyen alapon határozták meg egy-egy kíséret összetételét. Minden bizonnyal ezt is a fejedelmi akaratnak és az adott alkalomnak megfelelően alakították, és távol maradni is alighanem csak nyomós okkal lehetett. Egy olyan horderejű látogatás, mint amelyet Báthory István 1572 elején tett Szászföldön, igen nagy körütekintést igényelt, és ez tükröződik a számadásokban feltüntetett főurak lajstromán is. Az itt megjelenő személyek egy része II. János kipróbált hívei közé tartozott, akik nem támogatták Bekes Gáspár törekvéseit

264 | RNLt KMLt, Kemény cs. csombordi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 112; RNLt KMLt, Jósika cs. hitbizományi lt., I. sorozat (Középkori oklevelek), nr. 217.

265 | ErdKirKv VII. 2. 24. sz.

266 | Ebben az időben tehát nem Nisovszki Szaniszló, mert őt külön is feltüntetik Brassóban.

267 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 404–405; Polgármesteri számadások, nr. 92. fol. 22v.

268 | Jeney-Tóth Annamária: „... Urunk udvarnépe...” *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2012. (Speculum Historiae Debreceniense 11.) 237–240.

269 | Uo. 242.

270 | Derzsi: *Nagyszeben háztartása* 432.

(Forgách Ferenc, Gyulay Mihály, Apafi Gergely, Bánffy György), másik része pedig pályája elején álló, még viszonylag fiatal, a Báthoryak szolgálatában elkötelezett familiárisok csoportja (Borbély György, Tornyi Tamás, Székesfejérvári András) volt. Érdekes tény, hogy egyikük sem állt át a későbbiekben Bekes pártjára.

A névsoron végigtekintve kiviláglik, hogy a fejedelmi tanács több mint fele (pontosabban hét tagja: Forgách Ferenc, Bánffy Pál és György, Apafi Gergely, Nisovszki Szaniszló, Gyulai Mihály, Gyulaffy László) mindkét helyszínen jelen volt, közülük többen egyidejűleg főispánokként is (Nisovszki Szaniszló, Gyulai Mihály). Mellettük megjelentek más vármegyék ispánjai (Török Bálint, Kemény István), továbbá a bírói hatalom és az adminisztráció kulcsszereplői, mint Wesselényi Miklós, Büdöskúti Tamás és a szászszághoz ekkor már sok szállal kötődő Székesfejérvári András fejedelmi számvevő. Feltűnő ugyanakkor a katonai vezetők nagy száma, élükön Bánffy Györgyvel, az udvari hadak főkapitányával, rajta kívül ott találjuk Nyakazó Ferenc egykori udvari főkapitányt, Rácz Mihályt, Borbély Györgyöt, Tornyi Tamást, de talán idesorolhatjuk még Bánffy Pált és Kapitán Pált is. Brassóban ezenkívül a darabontok öt kapitányát is megemlítik.²⁷¹ A nagy katonai jelenlét minden bizonnyal erőt volt hivatott demonstrálni, ugyanakkor a már fentebb leírt fejedelmi kegnyilvánítás különböző módjai azt szándékoztak érzékeltetni, hogy az uralkodó a szászok hűségét honorálni tudja és fogja is, ahogy ez a későbbiekben be is bizonyosodott.²⁷²

A Brassóban és Szebenben tartózkodó fejedelmi kíséret megajándékozott tagjainak listája:

	Brassó	Szeben
Báthory István fejedelem	x	x
Forgách Ferenc kancellár	x	x
Bánffy Pál	x	x
Bánffy György	x	x
Apafi Gergely	x	x
Nisovszki Szaniszló		x
Gyulai Mihály	x	x
Gyulaffy László	x	x
Wesselényi Miklós		x
Török Bálint	x	
Margay Menyhárt	x	x
Iffjú János	x	x
Rácz Mihály	x	x

271 | Városgazdai számadások 315–V/10. p. 405.

272 | A szászszágh hűségének jutalma volt többek között a gazdag enyedi officialátus Szász Universitasnak történő inscribálása 1577 környékén vagy a szász törvénykönyv (Fronius *Statutája*) megerősítése 1583-ban. *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt. EME, Kvár 2018. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.) 119. sz.; Derzsi Júlia: Párhuzamos életrajzok: Thomas Bomelius és Matthias Fronius. Értelmiségi pályák a közösség szolgálatában. In: *Hivatalnok értelmiség* 43–61. 54.

	Brassó	Szeben
Nyakazó Ferenc	x	x
Kemény István		x
Székesfejérvári András	x	x
Nagy Péter	x	x
Büdöskuti Tamás	x	
Borbély György	x	
Tornyai Tamás	x	
Kapitán Pál	x	
Sebesi Péter	x	
Redvizy Albert		x

The Retinue of Stephen Báthory during His Visit to the Saxon Territories in 1572 (Notes on a Much Needed Early Modern Archontology)

Keywords: princely retinue, Bekes rebellion, Saxon territories, Stephen Báthory, archontology

At an important moment of his reign, at the beginning of 1572, Prince Stephen Báthory visited the main Saxon towns to win the Universitas Saxonum over to his side in his conflict with Gáspár Bekes. Members of his entourage are known from his visits to the towns of Braşov and Sibiu. The study analyses the moment and circumstances of the visit and describes the members of the prince's entourage, mainly from an archontological point of view. The study gives an idea of the small group of people who held the power, their relationship with the prince and sometimes also manages to unravel the more or less close relationships between them.